

Lackó, Mária; Semjén, András; Fazekas, Mihály; Tóth, István János

Working Paper

Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság: Kutatási eredmények és kormányzati politikák a nemzetközi és hazai irodalom tükrében

IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2008/7

Provided in Cooperation with:

Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences

Suggested Citation: Lackó, Mária; Semjén, András; Fazekas, Mihály; Tóth, István János (2008) : Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság: Kutatási eredmények és kormányzati politikák a nemzetközi és hazai irodalom tükrében, IEHAS Discussion Papers, No. MT-DP - 2008/7, ISBN 978-963-9796-23-2, Hungarian Academy of Sciences, Institute of Economics, Budapest

This Version is available at:

<https://hdl.handle.net/10419/108122>

Standard-Nutzungsbedingungen:

Die Dokumente auf EconStor dürfen zu eigenen wissenschaftlichen Zwecken und zum Privatgebrauch gespeichert und kopiert werden.

Sie dürfen die Dokumente nicht für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, öffentlich zugänglich machen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Sofern die Verfasser die Dokumente unter Open-Content-Lizenzen (insbesondere CC-Lizenzen) zur Verfügung gestellt haben sollten, gelten abweichend von diesen Nutzungsbedingungen die in der dort genannten Lizenz gewährten Nutzungsrechte.

Terms of use:

Documents in EconStor may be saved and copied for your personal and scholarly purposes.

You are not to copy documents for public or commercial purposes, to exhibit the documents publicly, to make them publicly available on the internet, or to distribute or otherwise use the documents in public.

If the documents have been made available under an Open Content Licence (especially Creative Commons Licences), you may exercise further usage rights as specified in the indicated licence.

MŰHELYTANULMÁNYOK

DISCUSSION PAPERS

MT-DP – 2008/7

**Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság:
kutatási eredmények és kormányzati politikák
a nemzetközi és hazai irodalom tükrében**

LACKÓ MÁRIA – SEMJÉN ANDRÁS –
FAZEKAS MIHÁLY – TÓTH ISTVÁN JÁNOS

Műhelytanulmányok
MT-DP – 2008/7

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Műhelytanulmányaink célja a kutatási eredmények gyors közlése és vitára bocsátása.
A sorozatban megjelent tanulmányok további publikációk anyagául szolgálhatnak.

Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság: kutatási eredmények
és kormányzati politikák a nemzetközi és hazai irodalom tükrében

Lackó Mária
tudományos főmunkatárs
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
E-mail: lackom@econ.core.hu

Semjén András
tudományos főmunkatárs
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
E-mail: semjen@econ.core.hu

Fazekas Mihály
Hertie School of Governance
Public Policy Programme
E-mail: m.fazekas@mpp.hertie-school.org

Tóth István János
tudományos főmunkatárs
MTA Közgazdaságtudományi Intézet
E-mail: tothij@econ.core.hu

2008. július

ISBN 978-963-9796-23-2

ISSN 1785-377X

Publisher:
Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences

Rejtett gazdaság, rejtett foglalkoztatottság: kutatási eredmények és kormányzati politikák a nemzetközi és hazai irodalom tükrében

Lackó Mária - Semjén András – Fazekas Mihály - Tóth István János

Összefoglaló

Tanulmányunkban a rejtett gazdaság és a be nem jelentett foglalkoztatás definíciójával és mérésével kapcsolatos néhány megközelítés tömör tárgyalása után bemutattuk a rejtett gazdaság és be nem jelentett munka különböző magyarázatait. A rejtett gazdaság kialakulásának és fennmaradásának hátterében minden esetben valamilyen kormányzati (szabályozási) kudarc áll. A rejtett gazdaságban való részvételtől várható egyéni előnyök, hasznok meghaladják a részvétellel járó várható egyéni költségeket. Az irodalom arra is rávilágít, hogy a piaci és a szabályozási tényezők (pl. az adórendszer, különösen az adómértékek és az adóadminisztráció sajátosságai) mellett az egyének eltérő jellegzetességei és kormányzat (különösen a kormányzati szolgáltatások köre és színvonala, és a kormányzati korrupció) megítélése is fontos szerepet játszanak a rejtett gazdaság magyarázatában. E tényezők magyarázhatják, hogy hasonló relatív adóterhelés mellett miért annyira elérő a rejtett gazdaság és a be nem jelentett munka jelentősége a különböző országokban.

Az informális gazdaság formális gazdasággá való átalakításának értelme azon alapul, hogy a rejtett gazdaság társadalmi előnyeit azonban messze meghaladják annak társadalmi költségei: a társadalmat és az egyes csoportokat sújtó hátrányok felismerése és tudatosítása egyaránt fontos a probléma kezelése szempontjából. A rejtett gazdaság elleni sikeres kormányzati fellépés komplex intézkedéscsomagra kell, hogy épüljön: ennek a csomagnak kombinálnia kell a büntetést, elrettentést (növelnie kell a felderítés valószínűségét és a törvény szigorát, ezáltal emelve a rejtett gazdaságban való részvétel várható egyéni költségét) a szabályozás megfelelő irányú változtatásával (a rendszer egyszerűsítésével és a marginális kulcsok leszállításával egyidejűleg kell csökkentenie az informalitás nyújtotta előnyöket és az adótörvények betartásának egyéni költségeit), és erősítenie kell a kormányzatba vetett bizalmat.

A magyarországi rejtett gazdasággal kapcsolatos elemzések rámutatnak arra, hogy a hazai rejtett gazdaság számottevő kiterjedésének magyarázatában a munkajövedelmeket sújtó rendkívül magas adóék és azt egyéb szabályozási hibák (túl kevés adófizető, túl szűk adóalap, túl magas határadókulcsok, a méltányos közteherviselés alóli kibúvás lehetőségeinek megteremtése és könnyű elérhetősége) mellett az adóadminisztráció hiányosságai, a korrupció elterjedtsége és a kormányzati munka rossz megítélése egyaránt szerepet játszanak. Mivel a jelenség okai ennyire összetettek, a rejtett gazdaság súlyának eredményes csökkentése csak egy, a jelenség magyarázatában fontos szerepet játszó összes jelzett problémát egyszerre, egyidejűleg megcélzó komplex intézkedéscsomagtól várható.

Tárgyszavak: rejtett gazdaság, be nem jelentett foglalkoztatás, adócsalás, korrupció

JEL kódok: H26, H31, Z13

Köszönetnyilvánítás:

A tanulmány az MTA KTI „A rejtett gazdaságban való részvétel és csökkentésének kormányzati eszközei” című, az MTA-MEH megállapodás keretében finanszírozott kutatási projektje (projektvezető Fazekas Károly, kutatásvezető Semjén András) elméleti megalapozását szolgálja, egyben értelmezési, vonatkoztatási keretet is adva a kutatás a KTI Műhelytanulmányok sorozatban közzelendő további eredményei számára. Szükséges hangsúlyoznunk, hogy a téma nemzetközi és hazai irodalmának rendkívüli terjedelme, bősége, gazdagsága miatt írásunk csak szubjektív bevezetőnek tekinthető a terület irodalmába.

The hidden economy and undeclared work: a survey of research findings and government policies

Mária Lackó - András Semjén - Mihály Fazekas - István Tóth János

Abstract

After a taking a quick glimpse at the definition and at measurement issues our paper presents various explanations of the hidden economy and undeclared work. Always lurking in the background of the emergence and existence of the hidden economy is some sort of government failure (a regulation problem). The benefits expected from participating in the hidden economy exceed its expected costs on a private level. The literature reveals that besides market and regulatory factors (e.g. tax system, especially tax rates and the quality of tax administration) the characteristics of individuals and the public's general view concerning the working of government (especially the scope and quality of government services and the level of corruption) also play an important role in the explanation of the hidden economy. These factors might explain cross-national differences in the significance of the hidden economy or undeclared work for countries with a similar relative tax burden.

The necessity for the regularisation of the informal economy is based upon the fact that the social costs of the hidden economy are far greater than its benefits for the society as a whole: the realisation of the disadvantages that the hidden economy imposes on society and its various groups, coupled with the creation of a certain public awareness do play an important role in tackling the issue successfully. Any successful government intervention against the hidden economy must be based on a complex set of measures. This complex 'package' must combine sticks and carrots, punishment or deterrence (increasing the expected private costs of participation in the hidden economy by raising the probability of getting caught and making the punishment harsher) with positive changes in incentives (moving towards a simpler and more transparent tax system and a decrease in marginal tax rates so as to diminish simultaneously the private benefits of informality and the costs of tax compliance), and at the same time it should strengthen the trust in government.

Studies on the hidden economy in Hungary point out that alongside the high tax wedge on labour and other problems of regulations (too few taxpayers, too small a tax base, too high marginal rates, too many loopholes provided by tax laws making it easy to avoid the payment

of a fair contribution towards financing government expenditures) the shortcomings of the tax administration, the prevalence of corruption and the negative opinion on government performance all play a significant role in the explanation of its sizable scope. Given the complexity of causes and explanations of informality only a complex set of policies tackling simultaneously all the above-mentioned problems can successfully lead to a decrease in the share of the hidden economy.

Keywords: hidden economy, undeclared employment, tax evasion, corruption

JEL: H26, H31, Z13

1. BEVEZETÉS

A gazdaságilag fejlett országok döntő részében számottevő problémát jelent a rejtett gazdaság és annak következményei, ami egyre nagyobb figyelmet kapott az elmúlt néhány évtized során. Többek között az Európai Tanács is felvette a rejtett gazdaság kezelését 2003-ban a foglalkoztatási reformok 10 legfontosabb prioritása közé (EC 2003), amit felmérések és empirikus vizsgálatok sora követett (EC 2007a, Renooy és szerzőtársai 2004, Williams és szerzőtársai 2008).

Ugyanakkor a megnövekedett kormányzati figyelem és tudományos érdeklődés egyaránt a rejtett gazdaság elleni kormányzati eszközök széles körű elemzésének és új eszközök kifejlesztésének irányába hatott (Devos 2004). A fejlett országokban a rejtett gazdasággal kapcsolatos közpolitikai hozzáállás jellemzően az attól való elrettentésen alapszik a mai napig: a felderítés valószínűségének és a büntetésnek biztosítania kell, hogy ellensúlyozza a rejtett gazdaságban való részvétel előnyeit. (Grabiner 2000). Ugyanakkor a legújabb trendek szerint növekszik annak az elfogadása, hogy az elrettentés bár szükséges, de nem elégséges. A rejtett gazdaságban végzett munka formális munkává való átalakítása során az elrettentésnek párosulnia kell olyan kezdeményezésekkel, amelyek segítik a jelenleg ebben a szférában tevékenykedőket abban, hogy működésüket hivatalosan bejegyzettekké tegyék (Warren és Mcmanus 2006, Bird és Wallace 2004).

Jelen tanulmány célja, hogy röviden áttekintse a rejtett gazdaságról és az ennek csökkentését szolgáló kormányzati politikákról írott nemzetközi és hazai szakirodalmat annak érdekében, hogy felvázoljuk azt a háttérrel, amelybe a „Rejtett gazdaságban való részvétel és csökkentésének kormányzati eszközei” című kutatás keretében végzett empirikus elemzéseink eredményei (<http://econ.core.hu/kiadvany/mtdp.html>, 2008/8-14) illeszkednek, illetve amely a hazai kormányzati munka számára is támpontokat nyújthat.

Ennek megfelelően az alábbiak szerint építjük fel a tanulmányt: (1) először a rejtett gazdaság definíciós kérdéseivel foglalkozunk röviden; majd (2) a rejtett gazdaságba tartozó tevékenységek kutatásának főbb módszertani kérdéseit vázoljuk; ezt követően (3) bemutatjuk, hogy milyen hátrányokkal és előnyökkel jár egyéni és közösségi szinten a rejtett gazdaságban való részvétel; majd (4) a rejtett gazdaságban való részvétel okait, a rejtett gazdaság méretét meghatározó tényezőket tekintjük át makro- és mikroszintű felmérések alapján; (5) ezen eredményekre építve bemutatjuk a rejtett gazdaság csökkentését célzó kormányzati intézkedések főbb típusait és értékeljük hatásukat; majd (6) áttekintjük a

magyarországi kutatás és gazdaságpolitika tapasztalatait; legvégül pedig (7) néhány általános következtetést, konklúziót fogalmazunk meg.

2. DEFINÍCIÓK A REJTETT GAZDASÁGRÓL

A sokrétű kutatási érdeklődésnek megfelelően a rejtett gazdasági tevékenységeket számos kifejezéssel nevezi meg a szakirodalom. Például Williams (2004) megemlíti, hogy a szakirodalomban 35 különböző kifejezést találhatók, mint pl. földalatti szektor, fekete gazdaság, informális foglalkoztatás, rejtett gazdaság, készpénzért végzett munkák, stb¹. Annak ellenére, hogy ennyire sok terminológia használatos az irodalomban, erős konszenzus létezik arról, hogyan is definiáljuk az ilyen fajta munkákat, gazdasági tevékenységet (például: EC 1998, Feige 1999, Portes 1994, Thomas 1992, Williams és Windebank 1998, 2001):

A rejtett munka azokat a pénzért végzett termelési folyamatokat és szolgáltatásokat foglalja magába, amelyek nincsenek regisztrálva az állam által, rejtettek az állam elől adózási vagy segélyhez jutási célból, és amelyek egyéb más tekintetben legálisak.

A tanulmány során a szerzők a rejtett gazdaság, rejtett gazdasági tevékenységek kifejezéseket a fenti definíciónak megfelelő értelemben használják.

A rejtett gazdaság mérése és kvantitatív számítások szempontjából fontos kiemelnünk, hogy a nemzeti számlák módszertanában a rejtett gazdaság egy része már szerepel a GDP értékében, holott a fenti fogalmak (rejtett, földalatti, árnyék, fekete, szürke) ezt egyáltalán nem sugallják. Ez annak a sajnálatos gyakorlatnak is köszönhető, hogy a statisztikai hivatalok a nem-megfigyelt gazdaság GDP-ben szereplő részének nagyságát explicit módon nem adják közre (Christie és Holzner, 2006).

A rejtett gazdaságnál némileg bővebb fogalom a nem-megfigyelt gazdaság (non-observed economy). A nem-megfigyelt gazdaság egyes részei valamilyen mértékben szerepelhetnek a GDP-ben. A nem-megfigyelt gazdaság alkotóelemei a következők (OECD (2005):

1. Statisztikai földalatti termelés: az alap-adatgyűjtési program statisztikai hiányosságai miatt nem megfigyelt termelés.

¹ Az angol nyelvű szakirodalomban a megfelelő kifejezések: underground economy, black economy, informal employment, hidden economy, cash economy.

2. Földalatti termelés: azok a tevékenységek, amelyek termelő jellegűek és legálisak, de szándékosan el vannak rejtve a hatóságok elől abból a célból, hogy az adófizetést elkerüljék vagy áthágják a szabályozást.
3. Informális szektor termelése: azon termelő tevékenységek, amelyeket piacra termelő nem bejegyzett vállalatok és/vagy olyan vállalkozások, melyek foglalkoztatása nem ér el egy bizonyos küszöböt végeznek a háztartási szektorban
4. Illegális termelés: azon termelő tevékenységek, amelyek olyan termékeket és szolgáltatásokat hoznak létre, amelyek törvény szerint tiltottak vagy törvénytelenek.
5. Háztartási termelés saját végső felhasználásra: azon termelő tevékenységek, amelyek a háztartások saját fogyasztását szolgálják.

3. A REJTETT GAZDASÁG EMPIRIKUS ELEMZÉSÉNEK MÓDSZERTANÁRÓL

A rejtett tevékenységek, jövedelmek, és foglalkoztatás mérése, egymással való összehasonlítása időben és térben meglehetősen nehéz feladat alapvetően rejtett voltak, és sokszínűségük miatt. Állíthatjuk, hogy napjainkban sem az EU, sem más nemzetközi szervezet, sem az egyes tagországok nem rendelkeznek egzakt, megbízható mérési módszerrel, és ennek következtében pontos eredményekkel sem a rejtett gazdaság kiterjedését illetően.

Az 1980-as évektől a kutatók élénken kezdtek foglalkozni a rejtett gazdaság mérésének lehetőségeivel. Ezek a kutatások nagyrészt *indirekt módon* próbálták a rejtett gazdaság részarányát megbecsülni, különböző országok időbeli, illetve több ország keresztmetszeti vizsgálata segítségével. A legelterjedtebb ezek közül a *készpénz keresletének elemzését* tartotta fontosnak, azzal a feltételezéssel, hogy a rejtett tevékenységek jelentős részének adása-vétele készpénzben történik, s ez addicionális keresletet teremt a készpénz iránt. A kutatók megpróbálták szétválasztani az addicionális keresletet teremtő tényezők hatását azoktól a hatásoktól, amelyek természetesen magyarázzák egy-egy országban, vagy nemzetközi keresztmetszetben a készpénz iránti kereslet nagyságát. Napjainkban is van e módszernek számos híve, akik továbbfejlesztve a korábbi kezdetleges módszereket egyre több rejtett gazdaságot teremtő tényező figyelembevételével már 120 országra kiterjedő mintán végzik számításait.(Schneider (2005). Ugyanakkor a módszer tagadhatatlanul problematikus: a készpénz iránti kereslet ugyanis nyilvánvalóan függ a pénzügyi közvetítés intézményrendszerétől, kultúrájától, és ennek egy-egy országon belül tapasztalható időbeli változásai, illetve nemzetközileg megfigyelhető eltérései mind az időbeli, mind pedig a keresztmetszeti összehasonlítások eredményeinek értelmezését problematikusá teszik.

A kelet-európai szocialista országokban lezajló rendszerváltás nyomán kialakult érdekes jelenségek maguk is kitermeltek új indirekt módszereket a rejtett gazdaság volumenének becslésére. A 90-es évek közepén megjelent a tudományos irodalomban az *áram-felhasználás elemzésére* alapozott indirekt mérési módszer, amely vagy a teljes áramfelhasználás és a GDP alakulásának eltéréseivel próbálta mérni a rejtett gazdaságot, vagy a háztartási áramfelhasználás iránti kereslet elemzésén keresztül próbált következtetni rá (Kaufmann és Kaliberda, 1996, Lackó, 2000).

Az EU és az OECD is 2002-2003 óta érzékelhetően a *direkt módszerek (kérdőíves, interjú alapuló adatgyűjtés, statisztikai megfigyelés)* mellett kötelezte el magát, mivel több tanulmány is bizonyította, hogy ezek a módszerek megbízhatóbbak, hihetőbbek az indirekt megközelítéseknél (Williams 2004, OECD 2002, Renooy és szerzőtársai 2004, Eurobarometer 2007). Ezeket a módszereket sokáig azért kritizálták, mert úgy gondolták, hogy nehéz direkt kérdésekkel hozzáférni az informális munkát végzőkhöz. Azonban például már MacDonald (1994) is bemutatja tanulmányában, amely Clevelandben élő munkanélküliek körében készült, hogy a vizsgált személyek szempontjából az informális munka nem volt provokatív téma, ugyanolyan nyíltan beszéltek róla, mint a kezdő önfoglalkoztatói tapasztalataikról. Ugyanezzel a hozzáállással találkozott Leonard (1994) Belfastban, valamint Williams és Windebank (2001). Nagy-Britannia elmaradt városrészeiben vizsgálódva Williams és Windebank (2001) azt tapasztalták, hogy az informális javak és szolgáltatások vásárlásának általuk becsült értéke egybeesett azzal az értékkel, amelyről az informális munkát végzők mint jövedelmükről számoltak be. Ugyanezt tapasztalták a prosperáló városrészek és vidéki területeket vizsgálata során is. Sem arra nem találtak példát, hogy az informális munkát kínáló és jövedelemszerzők a survey-kben jelentősen aluljelentették volna jövedelmeiket, sem arra, hogy az e munka termékét fogyasztók meghamisították volna ilyen jellegű fogyasztásukat. Ezek a tanulmányok azt mutatták tehát, hogy a direkt mikroszintű survey módszerek sokkal megbízhatóbbak, mint a komplikált és vitatható indirekt makromódszerek. Érdekes módon azonban ez a felismerés még egyetlen országban sem vezetett el oda, hogy nemzeti reprezentatív felmérés készüljön a rejtett gazdaságról.

4. A REJTETT GAZDASÁGBÓL KÖVETKEZŐ HÁTRÁNYOK ÉS ELŐNYÖK

Az informális gazdaság formális gazdasággá való átalakításának értelme a széles körben elfogadott hátrányok felismerésében gyökerezik, amelyek az egyes embereket, a vállalatokat és a társadalmat, mint egészt sújtják.

Az **egyének** számára a következő problémák merülhetnek fel:

- egészséges és biztonságos munkakörülmények, illetve bizonyos standardok hiánya a munkahelyeken (Evans és szerzőtársai 2004, ILO 2002)
- egy sor foglalkoztatási jog elvesztése (pl. évi rendes szabadság, betegszabadság, munkahelyi oktatás) (Evans és szerzőtársai 2004)
- alacsony munkahelyi biztonság (Jordan és Travesr 1998, Ross 2001)
- munkáltatói referencia megszerzésének lehetősége (ILO 2002)
- minimálbérhez való hozzájutás joga (Renooy et al 2004)
- hitelhez való hozzájutás joga (Leonard 1998)
- állami nyugdíjhoz való jogosultság megszerzése (ILO 2002)
- foglalkoztathatatlanság, amely a korábbi foglalkoztatásban való bizonyíték hiánya miatt lép fel
- félelem a felderítéstől. (Cook 1997, Grabiner 2000)

Az **informális üzleti vállalkozások** számára a következő problémák jelentkeznek:

- a formális gazdaság nem egyenrangú, alárendelt szerepre kényszeríti, kizsákmányolja az informális vállalkozásokat (Williams és Windebank 1998)
- a jogi védelem hiánya a legális üzletek számára tapasztalható képest (ILO 2002, Williams és Windebank 1998)
- az üzlet fejlődésének, növekedésének problémái, amelyek a tőkéhez és egyéb támogatáshoz való hozzájutás nehézségei miatt alakulnak ki (ILO 2002).

A **formális gazdaságban működő vállalkozások** számára felmerülő problémák:

- nem-fair versenyképességi előnyt élvez az informális munkát alkalmazó vállalat a csak formális munkát használó vállalattal szemben (Renooy és szerzőtársai 2004)

- a formális gazdaságban működő vállalkozás kényszerítve érzi magát, hogy ő is informális munkát alkalmazzon annak érdekében, hogy ne kerüljön versenyhátrányba (Williams és Windebank, 1998, Renooy és szerzőtársai 2004)
- a formális és informális szféra közötti verseny gyakori következménye, hogy a rendszeres munkavállalót alkalmi munkát vállalóvá, önfoglalkoztatóvá vagy informálisan foglalkoztatottá teszik (Renooy és szerzőtársai 2001, Evans és szerzőtársai 2004)

A rejtett gazdaság ugyanakkor fontos **széles értelemben vett társadalmi költségeket** von maga után:

- olyan csalással járó tevékenység, amely csökkenti az adóbevételeket (Williams 2004, Evans és szerzőtársai 2004)
- csökkenti a társadalmi kohézióra és a szociális integrációra költhető pénzeket (Williams és Windebank 1998)
- gyengíti a szakszervezetek és a kollektív alku lehetőségét (Gallin 2001),
- általában is képes kikezdeni a törvényiszteletet.(Renooy és társai 2004)

A hátrányokkal szemben azonban számos előny is felmerül, melyekről itt röviden szólunk. Az egyéni előnyök részben elég triviálisak: a rejtett, nem regisztrált gazdaságból származó egyéni jövedelmek, ezen belül az ezekkel kapcsolatos egyéni szinten „megtakarított” - elmulasztott – adóbefizetések, illetve a rejtett gazdaság által biztosított jövedelem-kiegészítés és munkaalkalom marginalizálódó helyzetetekben (Evans és szerzőtársai 2006, Katungi és szerzőtársai, 2006). A társadalmi előnyök részben a rejtett gazdaság esetleges pozitív egyéni hatásai miatt nem fellépő következményes externáliákat (pl. kisebb segélyezési szükséglet, megélhetési bűnözés alacsonyabb szintje) jelentik, másrészt áttételesek: a public choice alapú megközelítés szerint pl. a rejtett gazdaság alacsonyabb adókulcshoz vezet, ha a kormányzat reagál (Schneider és Enste 2002 9 fejj., Gerxhany 1999).

5. A REJTETT GAZDASÁGBAN VALÓ RÉSZVÉTELT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK

A rejtett gazdaságról szóló kutatások kezdetben hajlamosak voltak egyetlen okot tekinteni, hogy megmagyarázzák annak létezését. Egyre inkább utat tör azonban az a felismerés, hogy a rejtett gazdaság **a tényezők széles spektrumának interakciói nyomán keletkezik és áll fenn.** (Renooy és szerzőtársai 2004, Williams 2004). Az Európai Tanács által elfogadott modell szerint az alábbi tényezők határozzák meg a rejtett gazdaságot (Williams 2005) :

1. Piaci tényezők
 - a munkapiac
 - a javak és szolgáltatások piaca
 - az információs piac

2. Intézményi viszonyok
 - a kormányokba vetett bizalom
 - társadalom aktív részvételének foka
 - a bürokrácia ereje
 - adó-szintek
 - a (kis- és nagy) korrupció szintje

3. Az egyének és háztartások jellegzetességei
 - az életciklusban elfoglalt hely
 - foglalkoztatási státusz
 - jövedelmi helyzet
 - rendelkezésre álló jártasság
 - az oktatás színvonala
 - adómorál

E modell kulcsfontossága abban rejlik, hogy **egyetlen tényezőt sem tekinthetünk kitüntetett tényezőnek** a rejtett gazdaság kialakulásában, illetve fennmaradásában, hanem az a lényeg, hogy a fenti tényezők **hogyan kombinálódnak** a különböző körülményekben. A magas **adóráták, amelyeket minden esetben fontos oknak tartanak, a legjobb esetben is csak részleges magyarázatot jelentenek.** A kormányokba vetett bizalom hiánya, és az, hogy a társadalom nem hisz abban, hogy a

társadalmi kohéziót az adójövedelmekből meg lehet teremteni, szintén nagymértékben okozhatja a rejtett gazdaság kiterjedtségét. Ha azonban a kormányba vetett bizalom magas, és a társadalom hisz abban, hogy az adójövedelmekből megteremtett társadalmi kohézió előnyökkel jár, akkor a magas adóráták sem szükségszerűen járnak együtt a rejtett gazdaság nagyobb kiterjedésével.

Természetesen a valóságban egyéb tényezők is szerepet játszanak, mint pl. az adócsalással kapcsolatos attitűdök, az adómorál, a munkát és a jóléti ellátásokat érintő jogszabályok, s az, hogy a szabályokat és a szabályozókat szigorúan kikényszerítik-e, stb.

A fentiekben részletezett tényezők együttes hatásának vizsgálatára több kísérlet is született mind makro-, mind pedig mikroszintű vizsgálatokban, elméleti modellekben és empirikus kutatásokban is.

5.1 MAKROSZINTŰ EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK

A makroszintű empirikus vizsgálatok nagy előnye az, hogy alkalmasak nemzetközi összehasonlítás elvégzésére, mivel ezek a modellek egységesen kezelik sok ország ugyanazon jellegzetességeit. Hátrányuk azonban abban mutatkozik meg, hogy nem képesek figyelembe venni a rejtett gazdaság heterogenitását, és az egyéni élethelyzetekből adódó fontos mikrotényezőket.

1. Loayaza (1997) a rejtett gazdaság kialakulását vizsgálva felteszi, hogy a túlzott adóterhek és a túlzott szabályozás, valamint az, hogy a kormányok nem is képesek az adózási jogszabályok betartásának kikényszerítésére, együttesen fontos magyarázó tényezők a rejtett tevékenységek elterjedésében. A gyenge kikényszerítő erőt a bürokrácia minőségi mutatóival és a korrupció szintjével méri. Loayaza modellje segítségével latin-amerikai országoknak az 1990-es évek elejére vonatkozó adatai alapján végez számításokat és többek között ezen országok rejtett gazdaságának relatív nagyságát becsüli meg. Számításaihoz az egy ún. látens változót tartalmazó MIMIC (Multiply Causes and Multiply Indicators) modellt használja, amelyben exogén okok határoznak meg egy látens változót, amely aztán egy sor endogén indikátorváltozót határoz meg. Loayaza modelljében az exogén okok között szerepel a vállalkozások nyereségadó-kulcsa, egy, a munkaerőpiac rigiditását jellemző változó, valamint egy, a törvénytiszteletet jellemző komplex változó². A számítások eredményei azt mutatják, hogy a rejtett szektor kiterjedése pozitív irányú kapcsolatban áll az adóterheket és a

² Ez utóbbi vakváltozó három szubjektív indikátornak (a bürokrácia minőségének, a korrupció kormányzásban játszott szerepének, és a törvények betartásának) az átlaga. Az egyes indikátorokat az *International Risk Guide* közli az 1990-1992 évekre.

munkaerőpiac merevségét jellemző változókkal, és negatív a kapcsolata a kormányzás intézményi működésének minőségi mutatóival.

2. Johnson, Kaufmann és Shleifer (1997) átalakuló gazdaságokat vizsgálnak abból a szempontból, hogy ezekben az országokban hogyan hat egymásra a politika és a gazdaság intézményrendszere, ezek hogyan befolyásolják a rejtett gazdaság növekedését, ez pedig hogyan hat a gazdaság teljesítményére. A szerzők egy egyszerű modellben ábrázolják, hogy az adók és szabályozók miként befolyásolják a vállalatokat, amelyek a nem-hivatalos (rejtett) vagy a hivatalos gazdaságban való részvételükről döntenek. A nagyobb nem-hivatalos gazdaság a közösségi bevételek alacsonyabb szintjéhez vezet, ezáltal kevesebb közjó szolgáltatását teszi lehetővé, így a jogrendszer és közrend alacsonyabb szintjét, a közszféra kisebb termelékenységét eredményezi, s ezek hatására a nem-hivatalos gazdaság mérete tovább nő. A nem-hivatalos gazdaságban tevékenykedő vállalatok adót nem fizetnek, és nem is részesülnek a közjavakból (mint pl. a jog és a közrend szolgáltatása). Ehelyett magánügynökségeket fizetnek – például a maffiát –, hogy kikényszerítsék a szerződések betartását, és hogy megvédjék magukat a lopásoktól. Az elméleti modell elemzése azt mutatta, hogy az itt felvázolt rendszerben több egyensúly is létezik.

Johnson és szerzőtársainak empirikus elemzése alátámasztja a fenti elméleti modellt. A szerzők, mivel a hivatalos GDP nem teljesen tartalmazza a nem-hivatalos szektor kibocsátását, ez utóbbi nagyságát az adott országban fogyasztott összes elektromos áram segítségével becsülik. A becslések a különböző átalakuló országok esetére nagy változatosságot mutatnak a nem-hivatalos gazdaság méretére vonatkozóan, de nagyok a különbségek a teljes GDP színvonalát és növekedési ütemét illetően is, ha azokat a publikált hivatalos GDP megfelelő mutatójával hasonlítják össze.

A hivatalos gazdaságban való részvétel relatív költségeinek és hasznának számszerűsítésére a szerzők egy sor mutatószámot felhasználnak: ezek a gazdaság liberalizációját, a privatizációt, a deregulációt, a korrupciót és az adók méltányosságának mértékeit, valamint a jogi környezet jellemzőit (így a beruházások jogi biztonságát, a jogi szabályozottságot, és a beruházások védelmében felépített jogi rendszer kiterjedtségét és hatékonyságát) mutatják. A vizsgált országokban a fenti intézményi és jogi jellemzőkben megnyilvánuló jobb teljesítmény általában kisebb nem hivatalos gazdasággal és nagyobb hivatalos GDP-vel jár együtt. Ehhez társul az, hogy a nagyobb nem hivatalos gazdaság és a kisebb hivatalos kibocsátás többnyire nagyobb költségvetési hiányt és nagyobb inflációt eredményez.

3. Friedman és szerzőtársai (2000) azt a kérdést vetik fel, hogy mi is vezeti a vállalkozókat arra, hogy a rejtett szektorba vonuljanak? A szerzők két, egymással versengő hipotézist állítanak fel: az első szerint a magas adóráták, a második hipotézis szerint olyan speciális politikai és szociális intézményi keretek ösztönzik a vállalkozókat erre, amelyek hatnak a

kormányzás minőségére, mint pl. a túlzott bürokrácia és korrupció, valamint a gyenge jogi környezet. A két hipotézis teszteléséhez a szerzők 69 ország 1990-es évekre összegyűjtött adatait használják, amelyek az adórátákra, a bürokratizmus terheire, a korrupcióra, a jogi környezet jellegére, és a nem hivatalos gazdaság mértékére vonatkoznak. Elemzésük szerint nincs bizonyíték arra, hogy a közvetlen és közvetett adók magasabb rátája nagyobb rejtett gazdasággal járna együtt.³ A szerzők valójában ennek ellenkezőjét tapasztalták: azokban az országokban, ahol magasabb volt a direkt adók rátája, a rejtett gazdaság aránya kisebbnek bizonyult. Ez a paradox jellegű összefüggés azonban elveszti szignifikanciáját, amikor a magyarázatba beleveszik az egy főre jutó GDP szintjét. Ezzel figyelembe veszik azt az összefüggést, hogy a gazdagabb országokban jobban működik a közigazgatás, valamint, hogy az ilyen gazdaságokban többnyire magasabbak az adóráták. Az adóráták hatásával ellentétben Friedman és szerzőtársai szerint a nagyobb bürokrácia, a nagyobb korrupció és a gyengébb jogi környezet mind nagyobb nem-hivatalos gazdaságot von maga után, abban az esetben is, ha figyelembe vesszük a fejlettségbeli különbségeket. A szerzők ezeket a eredményeket nemcsak az egész mintára, hanem több részmintára (az OECD országokra, az átalakuló országokra, valamint a Latin-Amerikai országokra) is érvényesnek találták.

4. Johnson, Kaufmann és Zoido-Lobaton (1999) szintén vizsgálták, hogy milyen kapcsolat van az adóráták és a nem hivatalos gazdaság nagysága között. Elméleti modelljük felépítése és annak empirikus tesztelése segítségével ők is azt kapják, hogy a gazdaság szereplőit sújtó adók terhe jobban kapcsolódik a kenőpénzekhez és a korrupcióhoz, mint magukhoz az adóráták nagyságához.

5. Lackó (2004, 2006, 2007) nemzetközi makroadatokat elemzése alapján az adóráták és a korrupció interakciójának fontosságát hangsúlyozta a munkapiacra, mind a formális gazdaság foglalkoztatási szintjére, mind a rejtett gazdaságra, mind az önfoglalkoztatók arányára. E tanulmányok kimutatták, hogy az adóráták és a korrupció valamint különböző munkaerő-piaci intézmények együttesen hogyan befolyásolják a munkaerőpiac egyes szegmenseinek – a munkanélküliek, foglalkoztatottak, önfoglalkoztatottak, a rejtett gazdaságban dolgozók csoportjainak- relatív nagyságát a fejlett piacgazdaságokban. A regressziós elemzések, melyeket az OECD országok 1995-2000-es évekre vonatkozó adatai alapján végzett a szerző, megerősítik, hogy az adóráták és a munkapiaci intézmények eltérései mellett a korrupció szintjében meglévő különbségek is fontos tényezők a munkapiac

³ Az elemzés erejéből némileg levon, hogy a magyarázó változók közül sem a korrupcióra, sem a nem hivatalos gazdaság mértékére vonatkozó adatok nem tekinthetők bombabiztosnak.... Keresztmetszetben egyébként az az állítás, hogy a közvetlen és közvetett adók magasabb szintje nem automatikusan eredményezi a rejtett gazdaság nagyobb kiterjedését különösebb számszerű elemzés nélkül is triviális, ha elfogadjuk, hogy a kulturális hagyományok, a kormányzat és a bürokrácia professzionalitása, színvonala, a jogrendszer működése mind-mind fontos szerepet játszanak a rejtett gazdaságban való részvétel megítélésében és elterjedtségében.

szegmensei relatív nagyságának magyarázatában. Lackó kimutatja azt is, hogy a rejtett gazdaság és az önfoglalkoztatás esetében az adóráták hatását kifejező együtthatók maguk is függenek a korrupció szintjétől, amely hatást az adóráták és a korrupció között létező interakció testesíti meg.

6. Az adóelkerülésről szóló irodalomban elméleti és ellenőrzött kísérleti eredményeket is találunk arra, hogy hogyan reagálnak az emberek a korrupcióra. Spicer és Lundstedt (1976) valamint Smith (1992) azt állítja, hogy az adófizető becsapva érzi magát, ha azt látja, hogy az adóbevételeket nem jól költik el, és erre az adókötelezettség teljes megtagadásával válaszol. Alm, Jackson és McKee (1992) épp ezen állítások kísérleti tesztelésére vállalkoztak. Azt találták, hogy a kísérletben résztvevők nagyobb haladóságot mutattak adóköteles jövedelmeik bevallására, ha úgy érezték, a befizetett adókból származó közjavakból hasznuk származik. Webley és szerzőtársai (1991) szintén kísérleti módszerek segítségével azt vizsgálták, hogy az adóbevallásban milyen szerepet játszik az adófizetőknek a kormány működésével való elégedettsége. A szerzők azt tapasztalták, hogy azok a kísérleti alanyok, akik a kísérlet előtt saját kormányuktól valami miatt elidegenedtek, vagy akiknek negatív attitűdje alakult ki a jogrendszerrel szemben, sokkal nagyobb valószínűséggel választották az az adóalapot képező jövedelem eltitkolását a kísérlet alatt, mint mások. Hanousek és Palda (2002) Csehországra, Szlovákiára, Magyarországra és Lengyelországra vonatkozó kikérdezéses vizsgálatuk alapján azt mutatták ki, hogy azok a megkérdezett személyek, akik azt gondolták, hogy minőségi szolgáltatásokat kapnak a kormánytól, kevésbé titkolták el adóköteles jövedelmüket, mint azok, akik úgy érezték, hogy elvárásuknak nem megfelelő szolgáltatásban részesültek.

5.2 MIKROSZINTŰ EMPIRIKUS VIZSGÁLATOK

A mikroszintű empirikus vizsgálatok előnye az, hogy figyelembe veszik a rejtett gazdaság heterogenitását, ez egyéni attitűdök szerepét. Ezek az elemzések képesek megkülönböztetni egy-egy országon belül a fejlettebb és az elmaradott térségek rejtett gazdaságában résztvevők motívumait is. Nemzetközi összehasonlítás ugyanakkor ezzel a módszerrel közvetlenül nehezen végezhető (nehéz, illetve nagyon költséges lenne). Az ilyen vizsgálatok további problémája, hogy nehéz eredményeikből makroszintű következtetéseket levonni, illetve hogy kérdőíves felvételekben a kérdéseket nem mindenki egyformán értelmezi.

Kik működnek a rejtett (informális) szektorban a fejlett piacgazdaságokban? – Nagy-Britannia példája

A fejlett piacgazdaságok közül Nagy-Britanniában végezték a legtöbb mikroszintű elemzést, bár itt is csak helyi kisméretű kikerdező vizsgálatok készültek. E vizsgálatok ugyan nem tekinthetők reprezentatívnak, de jó bizonyítékokat szolgálnak, hogy kik és milyen típusú informális munkát végeznek ebben az országban.

A 90-es évekig erősen tartotta magát az a vélemény, hogy az informális gazdaság a marginalizálódott népesség körében koncentrálódik. (Blair és Endres 1994, Castells és Portes 1989, Isachsen és Strom 1985) E tézis szerint a munkanélküliek, a nők, az etnikai kisebbségek, és az elmaradott térségekben élők a fő szereplői az informális gazdaságnak. Ez aztán ahhoz a feltételezéshez is vezetett, hogy az emberek és a vállalkozások jellemezhetőek aszerint, hogy az informális illetve a formális gazdaságban működnek.

Az utóbbi tíz évben azonban a fejlett piacgazdaságokban ezt a tételt az empirikus vizsgálatok súlyosan megcáfolták:

1. Az ugyan igaz, hogy a munkanélküliek résztvesznek az informális gazdaságban, de nem olyan arányban, mint a foglalkoztatottak. (Lemieux és társai 1994, Marcelli és társai 1999, Williams 2004)
2. Az időlegesen, vagy rövid időn keresztül lévő állástalanok azonban több munkát végeznek az informális gazdaságban, mint a tartós munkanélküliek, különösen az észak-európai nemzeteknél. Ez pedig azért van így, mert a rövid ideig állástalanok több kapcsolattal, forrással és képzettséggel rendelkeznek, amelyet előző formális gazdaságban található munkahelyükön szereztek. (Ensbersen és társai 1993, Morris 1995, Williams és Windebank 2001)
3. Az elmaradott területeken az informális gazdaság kínálata, mind pedig az iránta való kereslet abszolút és relatív mértékben is alacsonyabb, mint a prosperáló településeken. (Mingione 1991, Renooy 1990, Williams és Windebank 1995, 1998, 2001)
4. A nők kevésbé vesznek részt az informális gazdaságban, mint a férfiak. (Fortin és társai 1996, Lemieux és társai 1994, Pedersen 2003)
5. Nincs erős korreláció az etnikumok és az informális gazdaságban való részvétel között. Az etnikai kisebbségek csak egy kis részét jelentik az informális munkaerőnek (Jensen és társai 1995, Williams és Windebank 1998)

Mindebből az következik, hogy nem helyes az egyéneket és a vállalkozásokat azzal jellemezni, hogy azok vagy a formális, vagy az informális gazdaságban működnek. Sok egyén és vállalkozás, amely az informális gazdaságban dolgozik, a formális gazdaságban is tevékeny, s mindazok, akik csak az informális gazdaságban aktívak, az informális gazdaságnak csak kis részét teszik ki. (Williams 2004, ILO 2002).

Az informális gazdaság szektor szerinti megoszlása és az itt dolgozók típusai a fejlett piacgazdaságokban – Nagy-Britanniai felmérések alapján

Pedersen (2003) 4 országot érintő kikerdezeses kis minták alapján készült vizsgálata szerint az informális gazdaság tekintélyes része az építőiparban és a fogyasztói szolgáltatásokban található. Fontos gazdaságpolitikai következményekkel jár az, hogy e két szektor az összes informális gazdaság 85 %-át teszi ki Nagy-Britanniában is (Williams 2004). Bár ezek a vizsgálatok nem reprezentatív felmérések eredményei, nincs ok azt feltételezni, hogy az egész gazdaságot illetően nagyon mások lennének ezek az arányok.

Williams (2004) felhívja a figyelmet arra, hogy ahelyett, hogy az informális foglalkoztatást egyszerűen a foglalkoztatási hierarchia legalsó szegmensének tekinthetnénk, be kell látnunk, hogy az ugyanannyira szegmentált, mint a formális foglalkoztatás, a maga hierarchiájával. Szerinte az informális gazdaságban dolgozók 4 típusa különböztethető meg, s típusonkénti belső megoszlásuk Nagy-Britanniában az English Localities Survey alapján, amelyeket legnagyobb részben az elmaradott városi környezetben végeztek, a következő:

1. Formálisan létező vállalkozásokban dolgozó informálisan foglalkoztatottak (rendszerint alacsony bérért, kizsákmányoló jellegű feltételek között). (18 %)
2. Vállalkozásukat nemrég beindító mikro-vállalkozók, akiknek az a rövidtávú kockázatvállalási stratégiájuk, hogy átmenetileg részt vesznek az informális gazdaságban is azért, hogy e tevékenységük jövedelmei is segítsék őket vállalkozásuk anyagi megalapozásban, sínre tételében. (11 %)
3. Már megalapozottabb üzletmenettel rendelkező kisvállalkozók, akik rendszerint megélhetési célból hagyatkoznak továbbra is az informális gazdaságban való részvételre is. (22 %)
4. Olyan szívességi szolgáltatók, akik időnként pénzért is végeznek egyes munkákat barátoknak, családtagoknak, ismerősöknek. (49 %)

Nagy a valószínűsége, hogy egy nemzeti reprezentatív mintában a fenti megoszlások másképp alakulnának. 861 interjú alapján ez utóbbira becslést végezve Williams szerint az informális gazdaságban dolgozók 1. típusába az ott (is) működők 5 %-a tartozik, a 2. típusba 23, a 3. típusba 47, a 4. típusba pedig 25 %-uk. Ez a megoszlás természetesen az informálisan végzett munkák típusára vonatkozik, és nem ad eligazítást arról, hogy az informális gazdaságból szerzett jövedelmek hogyan oszlanak meg az egyes csoportok között. Williams valószínűsíti, hogy az informális gazdaságból származó jövedelemben az első szegmens (1. típus) részesedése nagyobb lenne, és a 3.-as típusé is kissé megnövekedne, míg a 4. típusé viszont szignifikánsan alacsonyabb lenne, és a 2. típusé is kicsit csökkenne.

6. A REJTETT GAZDASÁGBAN VALÓ RÉSZVÉTEL CSÖKKENTÉSÉT CÉLZÓ KORMÁNYZATI INTÉZKEDÉSEK

Mint azt korábban már kifejtettük a rejtett gazdasági tevékenységek számos negatív egyéni és közösségi hatással járnak, melyeket többnyire nem ellensúlyoznak a hasznaik. Ezek következtében valamint az állam adóbevételeinek biztosítása érdekében számos országban vezettek be intézkedéseket, melyek a rejtett gazdaság csökkentését, illetve annak regularizálását szolgálják. Ezek az intézkedések sok esetben tágabb pozitív hatásokkal járnak (pl.: kormányzati korrupció csökkentése), azonban mi ezek közül csak a rejtett gazdaságot érintő hatásokra fogunk kitérni.

A rejtett gazdaság csökkentését célzó szakpolitikák hagyományosan az elrettentésre koncentrálnak – az elrettentő erőt pedig az átlagos büntetés és a lebukási valószínűség szorzatával mérik (Williams és szerzőtársai, 2008, Devos 2004). Azonban számos mikroszintű felmérés és kísérleten alapuló (experimentális) empirikus vizsgálat egyaránt bizonyítja, hogy egy ilyen szűk szemlélet ellentmond az adófizetési viselkedést meghatározó tényezők hatásmechanizmusának – például sok ember akkor is fizet adót, ha annak elmulasztásáért semmilyen várható büntetés nem jár és fordítva (Cummings és szerzőtársai 2005, Alm és szerzőtársai 1992, 2004, 2006). Valamint a szakirodalom arra is rávilágít, hogy a rejtett gazdaság egy olyan sokrétű kategória, melyet nem lehetséges csupán egyfajta intézkedéssel kezelni (Bird és Wallace 2004). Következésképpen egy olyan szakpolitika, amelyik kizárólag az elrettentésre épít, nem lehet alkalmas a rejtett gazdaság hatékony csökkentésére amellet, hogy számos negatív mellékhatással is jár (pl.: adófizetők elidegenítése, adóhatóságokkal szembeni ellenséges attitűdök kialakulása, erősödése, mélyszegénység növelése) (Feld és szerzőtársai 2007, Devos 2004, Warren és McManus 2006). Ezekből a tapasztalatokból kifolyólag a szakirodalomban számottevő konszenzus

alakult ki a tekintetben, hogy a rejtett gazdaság csökkentése csak egy megfelelően célzott intézkedés-csomag (policy mix) segítségével képzelhető el. Az alábbiakban e tanulmány szerzői egy ilyen intézkedés-csomag legfontosabb lehetséges elemeit és a közöttük fennálló szinergiákat fejtik ki.

A rejtett gazdaság csökkentésére alkalmas eszközök kimerítő listája és ezek kategorizációja megtalálható számos szerzőnél, melyek közül a legfrissebb Williams és szerzőtársai (2008). Tanulmányunk – elsősorban terjedelmi korlátok miatt – nem ismertet egy ilyen átfogó kategorizációt; ehelyett inkább a legfontosabb intézkedés-csoportokat mutatjuk be, melyek hatékonyságát, hatásosságát ugyanakkor széles körű empirikus szakirodalom értékeli. Ezek a következők: (1) az adóztatás és a járulék-kivetés szerkezetének és szintjének változtatása, (2) az adminisztratív terhek csökkentése, (3) a várható büntetés értékének növelése, (4) a rejtett gazdasággal szembeni attitűdök megváltoztatása, adózási információk szolgáltatása, és (5) a kormányzat hatékonyságának növelése, a korrupció csökkentése.

6.1. AZ ADÓZTATÁS ÉS JÁRULÉK-KIVETÉS SZERKEZETÉNEK ÉS SZINTJÉNEK VÁLTOZTATÁSA

A gazdaságra nehezedő adó- és járulékterhek nagysága jelenti a rejtett gazdaságban való részvétel egyik legfontosabb indítékát, tehát ezek mértékének csökkentése az egyik leghatékonyabb rövid- és középtávú kormányzati stratégiát jelentheti a rejtett gazdaság regularizálására. A szakirodalom az alábbi intézkedéseket emeli ki: először, az adó- és járulékterhek szintjének csökkentése, különös tekintettel az élőmunka terheire, a társadalombiztosítási hozzájárulásra és az alacsony termelékenységű munkavégzés terheire (EC 2007b, Williams és szerzőtársai 2008, Pashev 2005). Ezek az intézkedések együttesen csökkentik a rejtett gazdaságban való tevékenység hasznait a formális gazdasági tevékenységek relatív adóhátrányának csökkentése révén. Mivel egy ilyen adócsökkentés várható haszna azon csoportok – vállalatok, munkavállalók, önfoglalkoztatók – esetében lesz a legnagyobb, amelyek a legnagyobb mértékben rejtik el jövedelmeiket, érdemes lehet az adócsökkentést is ezekre a csoportokra „célozni”. Így egy ilyen típusú szakpolitikát az adott ország rejtett gazdaságának előzetes feltérképezése nélkül nem lehet megfelelően kalibrálni. Ugyanakkor a meghatározott célcsoportok számára megvalósított adócsökkentések fontos problémája lehet, hogy ezek ösztönzőket hoznak létre az adott kategóriába való bekerülésre és az alacsony adókulcs alapján történő jogtalan adófizetésre, és erősen sérthetik horizontális egyenlőség elvét (Pashev 2005).

Másodszor, hasonló szemlélet alapján az is indokolható, hogy a nehezen adóztatható csoportok számára egyedi adófizetési formát tesz a kormányzat elérhetővé. Egy ilyen adóztatási mód jellemzően önfoglalkoztatókat, mikro- és kisvállalatokat, frissen alapított cégeket valamint a csak nagy költség mellett ellenőrizhető adózási egységeket érinti (Bird és Wallace 2004). Az egyedi adózási mód felöllelhet teljes adómentességet (adóamnesztia⁴) – mezőgazdasági kistermelők esetében számos ország alkalmazza ezt a megoldást – vagy rendkívül kedvező adóterheket, amelyek egyben az informális munka világából a formális munka világába való átlépést is segítik (Williams és szerzőtársai 2008). Továbbá, gyakori és egyre népszerűbb megoldás a feltételezett jövedelem egyszerű becslése alapján történő adómeghatározás rendszere (presumptive taxation), melynek lényege, hogy az ily módon adózó vállalkozásoknak valamilyen proxy alapján határozzák meg az adóterhét (Ahmed és Stern 1991). (Az egyszerűsített adómeghatározás lehetőségét általában a létszámra és/vagy az árbevételre vonatkozó felső korlátokhoz kötik.) Az ilyen adómeghatározás során gyakran használt proxy a kereskedelmi egység mérete (m²), a termelésben felhasznált eszközök jellemzői (pl. egy hotel esetében a szobák száma), az alkalmazottak létszáma, és termelő egység elhelyezkedése (pl. kereskedelmi vagy szolgáltató egység esetén belvárosi vagy külvárosi helyszín). A jövedelembecslés alapján történő adómeghatározásra építő különféle megoldások célja, hogy csökkentsék az adójogszabályok betartásának költségeit (compliance costs), így növeljék a beszedett adók mértékét, és csökkentsék az adócsalást és adóelkerülést. Az empirikus irodalom tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy ezeket a célokat e módszerrel csak abban az esetben tudják elérni, ha az adónem szabályozása egyszerű marad, nem vezetnek be egy bonyolult feltétel- és küszöbérték-szabályozást (Bird és Wallace 2004). Ez azonban komoly kihívást jelent a legtöbb poszt-szocialista országban, melyekben az adórendszer igazságossága nevében a döntéshozókra általában komoly nyomás nehezedik a (jövedelembecslés alapján történő) adómeghatározásra épülő módszerek 'finomítása' érdekében (Pashev 2005).

Harmadszor, az adózás alóli kibúvás megnehezítése érdekében a direkt adók arányát számos országban csökkentik az indirekt adók (pl. hozzáadottérték-típusú adók) javára, mivel a számlaforgalmat általában hatékonyabban tudják az adóhatóságok ellenőrizni, az elrejtett jövedelmeket pedig általában végső soron fogyasztásra költik a gazdasági szereplők (Martinez-Vazquez és szerzőtársai 2008, Bird és Wallace 2004, Bahl és Martinez-Vazquez 1992). Ez a megközelítés bizonyos mértékig alátámasztható empirikus bizonyítékokkal, ugyanakkor ezek az empirikus eredmények nem mindig meggyőzőek, mivel számos változó (pl. az adóbeszedés hatékonysága, az adóbeszedési erőfeszítés) módosíthatja az összefüggést. További fontos trend, hogy számos ország – jellemzően a skandináv országok - elmozdul egy

⁴ Az adóamnesztia adófizetési viselkedésre gyakorolt hatásáról ebben a kutatási programban lásd Fazekas 2008.

fél-duális személyi jövedelemadózás irányába (semi-dual personal income taxation), melynek lényege, hogy a tőke és munkajövedelmeket azonos alapadó terheli, de bizonyos jövedelemhatárok felett a munkajövedelmeket további addicionális adóteher is érinti (OECD 2006, Warren és MacManus 2006).

Végül néhány szerző amellet érvel, hogy a rejtett gazdaság problémájának megoldása az általános adók csökkentése és a felhasználói díjak (user fees and charges) szélesebb körű alkalmazása lenne (Vaillancourt 1997, Thirsk és Bird 1993).

Egykulcsos (flat tax) adóreformok

Az utóbbi években a közép-kelet európai EU tagállamok többsége – Észtország, Lettország, Litvánia, Szlovákia, Románia, Bulgária – bevezetett valamilyen egykulcsos típusú (flat tax) adóreformot, vagy ha nem, akkor annak bevezetését fontolgatja. Az ilyen típusú adóreformok a gazdaság számos aspektusát érintik, így a beruházási, munkavállalási döntéseket, az adóbeszedési és adminisztratív költségeket, a jövedelemelosztást, stb. Ezeknek a reformoknak elvben az a központi vezérlő elve, hogy azonos adórátát vezetnek be az összes fajta egyéni és vállalati jövedelemforrásra (Saavedra 2007, Keen és szerzőtársai 2006, Semjén 2006). Ugyanakkor számos esetben ez a központi elv nem teljes mértékben valósul meg, és sokféle változat található annak tekintetében is, hogy milyen kormányzati célok (pl. a versenyképesség javítása, az adóterhek bevétel-neutrális átrendezése, az adófizetési morál javítása) érdekében került sor e reformokra.

A megvalósult reformok értékelése azt mutatja, hogy amennyiben a reform össze van kapcsolva a személyijövedelem-adóztatás és a vállalati nyereségadó kivételeinek és speciális rendelkezéseinek megszüntetésével és az adóbehajtás hatékonyságának növelésével, akkor lehetséges az adóalapot kiszélesíteni, és akár alacsonyabb adórátá mellett is magasabb adóbevételeket elérni. Ennek legfőbb mozgatórugója a jobb adófizetési morál és a hatékonyabb ellenőrzés - egyszerűbb szabályokat ugyanis tipikusan könnyebb betartatni (Saavedra 2007). Tipikus esetben 1-2 évet vesz igénybe a gazdasági szereplők alkalmazkodása, tehát gyakori az adóbevételek csökkenése a reformot követő évben, de a csökkenés mértékét meghaladó mértékű emelkedése a második évtől kezdődően. Ugyanakkor nagyok az egyes országok közötti eltérések a reformok designjának részleteiben épp úgy, mint a tényleges hatásokban. Például a szlovák flat tax reform (2002) sikeresen csökkentette a szegénységet alacsonyabb állami redisztribúció mellett már rövidtávon is (World Bank 2005). Ugyanakkor Oroszországban a flat tax reform (2001) jelentősen lecsökkentette a személyi jövedelemadó kulcsokat, ami csökkentette az összes állami bevételt ebből a forrásból, ugyanakkor jelentősen javította az adófizetési morált, továbbá a reformot követő években jelentősen emelkedtek a személyi jövedelemadó bevételek, messze túlszárnyalva a reform előtti szintet (Gorodnichenko és szerzőtársai 2007, Ivanova és szerzőtársai 2005).

6.2. ADMINISZTRATÍV TERHEK CSÖKKENTÉSE

Az adó- és járulékkerheken túl az adminisztratív költségek is meghatározó tényezőnek mutatkoznak az adóelkerülési, adócsalási magatartás meghatározásában, különösen az időszakos és atipikus munka, mikro- és kisvállalkozások és önfoglalkoztatók esetében (EC 2007b). Ebből következik, hogy a vállalkozásokat és magánszemélyeket sújtó adminisztratív terhek csökkentése a rejtett gazdaság csökkentésének irányába hat amellett, hogy a kisebb vállalkozások relatív adóhátrányát is csökkenti. Többek között számos Európai Unió országban (Franciaország – szezonális munka, Hollandia – háztartási munka, Németország – „mini-jobs”) vezettek be sikerrel ilyen reformokat (EC 2007b, Williams és szerzőtársai 2008).

6.3. HATÉKONYABB ELLENŐRZÉS ÉS SZIGORÚBB BÜNTETÉS

Ugyanakkor a korábban domináns megközelítés sem vesztette teljesen érvényét, továbbra is számos tanulmány támasztja alá az ellenőrzés hatékonyságának és az elrettentésnek a szerepét az adófizetési viselkedés befolyásolásában, azonban egyre gyakrabban emelik ki a szerzők, hogy a hatékony ellenőrzés és büntetés más szakpolitikákkal együtt fejt ki a legnagyobb hatást (Gorodnichenko és szerzőtársai 2007, EC 2007b, Warren és Macmanus 2006, OECD 2004). A hatékonyabb felderítés, az adót csaló adóalanyok hatékonyabb megtalálása növeli az adóbevételeket és csökkenti a rejtett gazdaságot az adócsalás várható költségeinek növelésén keresztül. Az adóhatóságok analitikus képességeinek fejlesztése, modern statisztikai alapú becslés bevezetése és bővítése jelentik a legfontosabb nemzetközi trendeket. A büntetés mértékének hatása nem egyértelmű a szakirodalom alapján, mint azt már korábban megjegyeztük, sem kísérleten alapuló (experimentális) empirikus vizsgálatok, sem mikroszintű empirikus felmérések tanulságai alapján (Cummings és szerzőtársai 2005, Alm és szerzőtársai 2006, 2004, 1992, Devos 2004). Ugyanakkor fontos kockázat az ellenőrzés szigorítása és a büntetés mértékének növelése esetén, hogy ezzel nehéz helyzetbe kerülhetnek olyan társadalmi csoportok, melyek tagjainak megélhetése nagyban függ a rejtett gazdaságban való tevékenységüktől (Evans és szerzőtársai 2006), hogy az ellenőrzés költségei meghaladhatják az ellenőrzés hatására befolyó többlet-adóbevételeket, valamint hogy a szigorú ellenőrzés és a magas büntetések elidegeníthetik az adófizetőket a kormányzattól.

6.4. ATTITÚDÖKET BEFOLYÁSOLÓ KAMPÁNYOK, INFORMÁCIÓ-SZOLGÁLTATÁS

Számos szerző felhívja a figyelmet, hogy az adócsalás morális elítélését erősítő és az adófizetés kívánatos voltát bemutató kampányok hatásosak és rendkívül költséghatékonyak az adófizetési magatartás megváltoztatásában (Kaplan és szerzőtársai 1997, Renooy és szerzőtársai 2004, Williams és szerzőtársai 2008, Cumings és szerzőtársai 2005). Ugyanakkor kérdéses, hogy mennyire kultúrafüggőek ezek az eredmények, és mennyire transzplantálhatók például poszt-kommunista országokba. Továbbá, számos kutatás feltárta, hogy sok esetben a gazdasági szereplők nincsenek tudatában az adócsalásból származó potenciális költségeknek, valamint az adófizetéssel járó adminisztratív terheknek (EC 2007b). Az előbbi az adócsalás mértékét növel, mivel az adócsaló egyének jellemzően alulbecsülik a várható lebukás költségét, az utóbbi a rejtett gazdaságból való kilépés költségeit növeli a tájékozatlanság révén (Devos 2004, Scholz és Pinney 1995). Következésképpen az adófizetők adócsalással járó költségeire és a rejtett gazdaságból való kilépés módjaira vonatkozó információ szolgáltatása, és általában is az ún. szolgáltató típusú adóhatóság megteremtése a rejtett gazdaság csökkentésének irányába hat (Williams és szerzőtársai 2008, Eriksen és Fallan 1996).

6.5. A KORMÁNYZAT HATÉKONYSÁGÁNAK NÖVELTÉSE, A KORRUPCIÓ CSÖKKENTÉSE

A fentiekől eltérően ez az intézkedéscsomag sokkal kevésbé tűnik specifikusnak és jól definiáltnak. A meghatározó tapasztalat itt az, hogy az adófizetők önkéntes adófizetése lényegesen magasabb abban az esetben, ha úgy érzik, tapasztalják, hogy az állam megfelelő szolgáltatásokat biztosít a befizetett adóért cserébe (Warrem és MacManus 2006, Trasberg 2004, Johnson, Kauffmann, McMillan és Woodruff 1999). Ez azt jelenti, hogy az adófizetéssel járó általános morális megelégedettség növekszik az állam hatékonyabb működése esetén, és a legális gazdaságban való működés közvetlen hasznai (pl.: szerződések kikényszeríthetősége, egészségügyi szolgáltatás, törvényes védelem) is növekednek. Nem áll módunkban felsorolni az összes olyan intézkedést, amelyek az állampolgárok attitűdjeire hatással vannak, csak egy különösen fontos aspektust emelünk ki, ez pedig a korrupció.

A rejtett gazdaság maga is korrupciót generál, és a korrupció is hozzájárul a rejtett gazdasághoz az állampolgárok elégedetlenségén keresztül, ami egy cirkuláris kapcsolatot sejtet, amit nehéz empirikusan tesztelni. Annyi mindenesetre állítható, hogy nagy rejtett gazdasággal rendelkező országok jellemzően magas korrupciós szinttel is rendelkeznek (Johnson, Kauffmann és Zoido-Lobaton 1999, Trasberg 2004, Schneider és Enste 2002). Anélkül, hogy az oksági kapcsolat irányát egyértelműen megfejtenénk, annyi biztosan állítható, hogy a kormányzati korrupció szintjének csökkentése a rejtett gazdaság csökkentése

irányába hat; vagy a rejtett gazdaság működéséhez elengedhetetlen a korrupció költségesebbé tétele vagy a kormányzat jobb hatékonyságának biztosítása.

7. MAGYARORSZÁGRA VONATKOZÓ ELEMZÉSEK

A hazai kutatások egy érdekes vonulata az adócsalással és a korrupcióval kapcsolatos vélemények feltárására, illetve az e két jelenség általában való előfordulására vonatkozó érzékelés, észlelés vizsgálatára koncentrálnak (Vásárhelyi [1998], Magyar Gallup Intézet [2004]), de a tényleges magatartás feltérképezését nem tekinti feladatának. Nem kis részben azért, mert az utóbbi – a tényleges magatartás – vizsgálata éppen a normaszegéshez szokásosan kapcsolódó titkolózás miatt nehéz és módszertani buktatókkal is terhes. Az egyének többféle szerepben válhatnak adócsalást megvalósító tranzakciók részeseivé: mint vásárlók, mint termelők vagy szolgáltatást végzők, mint munkavállalók vagy éppen mint munkaadók – a vizsgálatok nagy része azokra a szegmensekre koncentrálnak, ahol az elkövetést a jog nem kriminalizálja és így a feltárás feltehetően őszintébb (munkavállaló, vásárló).

Magyarországon a háztartások vásárlói szerepben történő bekapcsolódását a rejtett gazdaságban több kutatás is vizsgálta 1990 óta. A háztartások kikérdezéses vizsgálata alapján foglalkozik a témával Tóth [1996], Tóth [1997], valamint KSH [1998]; az ún. "kgst piacok" megfigyelése alapján Czákó [1997], Sik [1997a], Sik [1997b], Sik – Tóth [1998], vagy egy-egy speciális eset elemzésével, a vevői és az eladói oldalt is figyelembe véve, például az orvosi hálapénz adásával kapcsolatban Bodnar et al. [2000], Tárki [2007]. A 2001. évi minimálbér emelés hatásainak vizsgálatokor Szabó a KSH háztartási költségvetés felvételének kiadási és jövedelmi oldalát vetette össze a szürke jövedelmek becsléséhez (Szabó [2007]). Lackó a háztartási villamosenergia fogyasztás adatai alapján adott becslést a rejtett gazdaság súlyának változására (Lackó [2000a] és Lackó [2000b]).

A kikérdezéses vizsgálatok eredményei szerint a '90-es évek közepén a háztartások összes kiadásain belül átlagosan 10-14% körülire lehetett tenni a nem regisztrált vásárlások értékének arányát⁵. Az egyes kiadási csoportokon belül az adócsalás melletti tranzakciók értékének aránya a szolgáltatásoknál (42-46%) és a ruházati cikkekénél (28%) volt a legmagasabb. A nem regisztrált kiadások aránya a háztartások felmért összes kiadásaiban nagyon egyenetlenül oszlott meg: viszonylag sok háztartásnál ez csupán elhanyagolható mértékű volt, nagyon kevés háztartás viszont döntő mértékben nem regisztráltan vásárolt. Ugyanakkor a nem regisztrált kiadások aránya nem állt összefüggésben a háztartás jövedelmi helyzetével (Tóth [1997]). A kilencvenes években a nem regisztrált vásárlásokra mért 10-14%-os arányhoz

⁵ Nem regisztrált vásárlásnak tekintve azokat a tranzakciókat, amelyeknél nem történt meg az egyébként előírt számlaadás.

viszonyítva első látásra alacsonynak tűnhet, hogy alig több, mint egy évtizeddel később egy 27 EU országra kiterjedő kérdőíves felmérésre épülő vizsgálat (EC 2007a) szerint mindössze a kérdezett magyar háztartások 11%-a vásárolt a rejtett gazdaságban (be nem jelentett munkával) előállított szolgáltatásokat⁶ és csak 6 %-a vásárolt ilyen termékeket. Ugyanakkor, tekintetbe véve Tóth 1997 már említett megállapítását, miszerint a nem regisztrált vásárlások a háztartások egy nagyon kis csoportjára koncentrálnak, de ezen a csoporton belül kifejezetten magas arányúak, az ellentmondás lehet, hogy csak látszólagos. Egy ugyancsak 2007-es eredmény szerint a háztartások közel 6 %-ánál a háztartástagok a bejelentett jövedelmeiken túl be nem jelentett jövedelemmel is rendelkeznek, azaz napjainkban jövedelmi oldalról ennyi háztartás sorolható a szürkegazdasággal kapcsolatban lévő háztartások közé (Szabó [2007]).

További felmérések szerint a nem regisztrált vásárlások par excellence piachelyei, a “kgst-piacok” elterjedtsége nem változott a '90-es években: 1995-ben és 1999-ben is lényegében minden hetedik önkormányzat (13-14%) területén található volt “kgst-piac”, miközben az árusítók száma, a piacok mérete és működési ideje már csökkent a '90-es évek végére (Sik [2000]).

A munkavállalói oldal vizsgálata először az un. emberpiacok és a fekete munka témakörére koncentrált (Sik [1997b], Sik [2000]). Ugyancsak a be nem jelentett munka elterjedtségét vizsgálja Czibik és Medgyesi egy empirikus lakossági felvétel alapján (Czibik – Medgyesi [2007]).

A vállalatok rejtett gazdasági részvételére vonatkozó kutatások egy vonulata munkaadói oldalról, vállalatok empirikus vizsgálatán keresztül próbált az adócsalás és adóelkerülés mellett megvalósuló foglalkoztatási és bérezési formák elterjedtségére vonatkozó adatokhoz jutni (Tóth – Semjén [1996], Tóth – Semjén [1998] és Semjén – Tóth [2004]). Több kutatás pedig aggregált személyi jövedelemadó adatok elemzésével és különböző adatforrások adatainak összevetésével vállalkozott a be nem jelentett munkavégzés elterjedtésének becslésére (Krekó – P. Kiss [2007], Elek et al. [2008] és Elek et al. [2009]). Az eredmények a '90-es évek végétől a be nem jelentett munka elterjedtségének növekedésére mutattak (Sik [2000]), illetve ennek arányát 2005-ben 17%-ra teszik (Elek et al. [2009]). Egy 2007-es lakossági kérdőíves vizsgálat a be nem jelentett munkavégzés nem elhanyagolható mértékű elterjedtségére utal: ezek szerint az alkalmazottak és az alkalmi munkavállalók több mint 10%-a fizetése egy részét zsebbe kapta, és ezen kívül 17%-uk kapott számlára is jövedelmet munkáltatójától (Czibik – Medgyesi [2007]). EC 2007a is foglalkozik a be nem jelentett munka hazai elterjedtségével: az ott közöl eredmények szerint Magyarországon a válaszadók

⁶ Bár ez a 9%-os EU átlagot kicsit meghaladó érték, messze elmarad Lettországtól (17%), vagy Dániától, Svédországtól és Bulgáriától (14%).

(az 5%-os EU átlagnál nagyobb, de Elek, vagy Czibik és Medgyesi eredményeinél alacsonyabb) 7%-os arányban mondták, hogy végeznek be nem jelentett munkát.

A magyarországi empirikus vállalati vizsgálatok – például Semjén és Tóth (2004), Semjén, Szántó és Tóth, (2001) illetve Tóth (1998) - egyértelműen alátámasztják az adózási környezetet és az adócsalás, adókikerülési törekvések, a rejtett gazdaságban való részvétel kapcsolatát. Amellett, hogy az adózási viselkedésre, ezen belül az adózási fegyelemre az APEH tevékenységében bekövetkező változások és azok percepciója is jelentős hatással lehetnek, ezek az írárok arra is rávilágítanak, hogy a vállalkozások adózási viselkedése jelentős mértékben függ a gazdasági klímától, és az ezzel szintén szorosan összefüggő szerződéses (szállítási és fizetési) fegyelemtől is. Semjén, 2001 fordított megközelítéssel az APEH munkájának vizsgálatából és ellenőrzési „hatékonyságának” látszólagos romlásából a rejtett gazdaság visszaszorulására következtet a kilencvenes évek második felében.

A fenti vizsgálatok nem törekedtek ugyanakkor arra, hogy a rejtett gazdaság méretét megbecsüljék, inkább csak azt vizsgálták, milyen és hogyan változik az adócsalás elterjedtsége és az adózási fegyelem a vizsgált vállalati körben. Bár a kilencvenes évek második felére vonatkozóan egyértelműen javuló kép rajzolódott ki a vállalati adatok elemzéséből, kérdéses, hogy ez mennyire általánosítható, mennyire érvényes a vizsgált vállalati körön (közép- és nagyvállalatok) kívül.

A korrupciós tranzakciók vizsgálata még az adócsalásra vonatkozó vizsgálatoknál is több nehézséggel jár, mivel itt mindkét fél (a vevő és az eladó is) messzemenően érdekelt a tranzakció megtörténének eltitkolásában. Ennek megfelelően a korrupció percepciójára vonatkozó vizsgálatok sokkal számosabbak, mint a tényleges korrupciós helyzetekkel foglalkozóké. Ennek ellenére több tanulmány tűzte ki céljának a magyarországi korrupciós jelenségek egy-egy csoportját létrehozó okok közgazdasági elemzését (Köllő [1992]), vagy a bizonyos korrupciós szituációk elterjedtségének felderítését (Sik [1999] és Sik [2002]). Kísérlet történt továbbá az üzleti életben érvényesülő korrupciós jelenségek feltárására (Szántó – Tóth [2008]), illetve, a magyar vállalati szféra korrupciós tapasztalatainak számszerűsítésére (Makó [2008a] és Makó [2008b]). Lackó [2006] a korrupció percepciója és az adóráták közötti összefüggést és munkapiaci hatásukat elemezte nemzetközi adatok alapján.

Számos tanulmány (pl. CEMI, 2006, Leibfritz, 2007, World Bank, 2007) foglalkozik azzal is, hogy milyen okok húzódnak meg a magyarországi rejtett gazdaság és a nem bejelentett foglalkoztatás feltételezett jelentős súlya mögött, illetve milyen kormányzati politikákkal, milyen intézkedéscsomaggal lehetne eredményesen csökkenteni a rejtett foglalkoztatás és a rejtett gazdaság mértékét Magyarországon.

Leibfritz, 2007 szerint számos bizonyíték támasztja alá, hogy a bérek be nem jelentésének, illetve aluljelentésének elsődleges oka a munkajövedelmek rendkívül magas adóéke⁷. CEMI, 2006 kimutatja, hogy a magas adóék miatt nagy az ösztönzés a munkajövedelmek elrejtésére, miközben a magyar adórendszer bonyolultsága és egyes jövedelem-típusok indokolatlan kivételes kezelése számos lehetőséget nyújt az ezen keresztül megvalósítható adóarbitrázsra⁸. Ezek a körülmények a minimálbér adómentességével együttesen ahhoz vezetnek, hogy az adóterhek megoszlása nagyon egyenetlen lesz. Az amúgy is kevés adózó alig több mint fele viseli a jövedelemadó- és járulékbefizetések terhének döntő részét⁹. Az alacsony foglalkoztatottság, a jövedelemeltitkolás és a számla nélküli fogyasztás miatt egyes fő adónemek – az szja és a tb járulékok – alapja irreálisan szűk; a fő adónemeknél a szűk adóalapot igen magas adórátá terheli a közkiadások magas szintjének finanszírozhatósága érdekében. A szűk adóalapok miatti magas adóráták egyfelől jövedelemelrejtésre ösztönöznek, másfelől az alacsony foglalkoztatási szint növeléséhez sem járulnak hozzá. A rejtett gazdaság nagy kiterjedése egyfelől tehát okozója, másfelől pedig következménye a hivatalos, bejelentett, bevallott tevékenységekre háruló magas adóterhelésnek.

A CEMI, 2006 által valójában a fiskális politika rendbetételéhez javasolt lépések és a Leibfritz, 2007 illetve a World Bank, 2007 által a be nem jelentett foglalkoztatás (és ezen keresztül a rejtett gazdaság) csökkentéshez javasolt intézkedések közötti meglehetősen nagy átfedés is jól mutatja, hogy a rejtett gazdaság és rejtett foglalkoztatás csökkentése és áttérése a bejelentett teljesítmények világába (azaz ún. regularizásása) mennyire fontos tágabb gazdaságpolitikai kontextusban is.

Mind a világbank összefoglaló anyagában, mind pedig Leibfritz háttér tanulmányában nagy hangsúlyt kap, hogy mennyire fontos a jutalom (ösztönzés) és az elrettentés (büntetés) - a közkeletű angol metaforával élve a bot és a répa - megfelelő kombinációjának, keverékének kialakítása. Az adóadminisztráció javítása¹⁰ és a büntetések szigorítása növeli az adótörvények megsértésének várható egyéni költségét; mindez azonban nem érhet célt önmagában, a kiváltó ok, a magas adóterhelés csökkentése nélkül. Leibfritz, 2007 szerint önmagában (azaz megfelelő adócsökkentés nélkül) véve az adóellenőrzések gyakoriságának

⁷ Az OECD-n belül ez a harmadik legmagasabb adóék: csak Németország és Belgium esetében találhatunk nagyobbakat (Leibfritz, 2007) Az átlagbér 80 és 110%-a között keresők esetében az effektív határ-adóék a jövedelemfüggő támogatások (pl. alkalmazotti adójóváírás) fokozatos elvesztése miatt különösen magas lesz.

⁸ Ennek a legtöbbször az a lényege, hogy a járulékkerhek alóli kibújás érdekében bizonyos munkajövedelmeket vállalkozási jövedelmeknek álcáznak. CEMI, 2006 és Leibfritz, 2007 egybehangzóan hangsúlyozzák a közterhek elkerülésének lehetőségét megteremtő jogintézmények (pl. eva, ekho) áldatlan szerepét e helyzet kialakulásában.

⁹ Az adózók 44 százaléka alig 3 százalékos tényleges jövedelemadókulccsal szembeül. Az adózók fennmaradó részére így nemzetközi összevetésben kifejezetten magas terheket kell kivetni.

¹⁰ Az adóadminisztráció hatékonyabbá tétele APEH, a Vám-és Pénzügyőrség és a helyi önkormányzati adóigazgatás összevonásával.

és szigorának növelése ugyan kockázatosabbá és költségesebbé teszi a be nem jelentett foglalkoztatást, de egyben azzal a veszéllyel jár az alacsony termelékenységű munkaerő és az alacsony termelékenységű cégek esetén, hogy a dolgozókat a munkanélküliségbe, a cégeket pedig a regisztrált létből a nem regisztrált, teljesen „fekete” működés felé tolja el. Az adó-és támogatási rendszer Leibfritz, 2007, illetve World Bank, 2007 által javasolt ösztönző változásai a munkaadói járulékok csökkentése, az szja kisimítása, a jövedelemfüggő támogatások (pl. az alkalmazotti adójóváírás) fokozatosabb visszavétele, újraelhelyezkedési támogatás bevezetése vagy a munkanélküli ellátás elvesztéséből való fakadó csapda felszámolása, a társadalombiztosítási járulékok és az ellátások közti kapcsolat erősítése, stb.. Az adóterhek eltolása a jövedelmet terhelő adóktól a fogyasztást terhelő adók (áfa) és a vagyoni típusú adók (ingatlanadó) felé, a kisadók megszüntetése, az adórendszer egységesítése, a kisvállalkozások és az önfoglalkoztatók kedvezményes adóelbírálásának (eva, ekho) leépítése ugyancsak a javasolt kormányzati lépések közé tartozik – e lépések egyes elemeit, bár részben más céllal, de CEMI, 2006 is tartalmazta már.

8. KONKLÚZIÓK

Az adócsalás, a rejtett gazdaság és a be nem jelentett foglalkoztatás (rejtett munka) egymással szorosan összefüggő fogalmak. Tanulmányunkban a definíció tisztázása és a méréssel kapcsolatos főbb megközelítések tömör tárgyalása után bemutattuk a rejtett gazdaság és be nem jelentett munka kialakulásának és fennmaradásának plauzibilis magyarázatait. Bár a rejtett gazdaság kialakulásának és fennmaradásának háttérében minden esetben valamilyen kormányzati (szabályozási) kudarc áll, érdekes módon a kormányzati kudarcok és a politikai kudarcok terebélyesedő irodalma¹¹ nem igazán hatott megtermékenyítően a rejtett gazdasággal foglalkozó kutatásokra.

A rejtett gazdaság és foglalkoztatás magyarázatai szempontjából kulcsfontosságúak az ebben való részvétel által nyújtott várható egyéni előnyök, hasznok, és az, hogy ezek meghaladják a részvétellel járó várható egyéni költségeket. Az irodalom arra is rávilágít, hogy csak egy többtényezős modell, amely a piaci és a szabályozási tényezők (pl. az adórendszer, különösen az adómértékek és az adóadminisztráció sajátosságai) mellett az egyének eltérő jellegzetességeivel és kormányzatról alkotott eltérő véleményével (különösen a kormányzati szolgáltatások és a korrupció megítélésével) is számol, lehet képes megmagyarázni, hogy hasonló mértékű elvonások, hasonló relatív adóterhelés mellett miért annyira elérő a rejtett

¹¹ A kormányzati kudarc különféle megközelítéseibe, így a Pareto-hatékonyság hiányába, az elosztási kudarcokba és az ún. wickselli kudarcokba jó betekintést nyújt Besley, 2006. A kormányzati kudarcok korábbi magyarázatának bírálatát és az egyes kormányzati beavatkozási formák és az egyes konkrét kudarcok, problémák közti összefüggéseket magyarul is részletesen tárgyalja LeGrand, 1999.

gazdaság és a be nem jelentett munka jelentősége a különböző országokban. Ha a társadalom bízik abban, hogy az adóbevételekből megteremthető társadalmi kohézió komoly előnyökkel jár, akkor a magas adóráták sem szükségszerűen járnak együtt a rejtett gazdaság nagyobb kiterjedésével.

A rejtett gazdaság léte triviális módon társadalmi költségekkel és hozamokkal is jár. Az informális gazdaság formális gazdasággá való átalakításának értelme azon alapul, hogy a rejtett gazdaság társadalmi előnyeit azonban messze meghaladják annak társadalmi költségei: a társadalmat és az egyes csoportokat sújtó hátrányok felismerése és tudatosítása egyaránt fontos a probléma kezelése szempontjából. A rejtett gazdaság elleni sikeres kormányzati fellépés komplex intézkedéscsomagra kell, hogy épüljön: ennek a csomagnak kombinálnia kell a büntetést, elrettentést (növelnie kell a felderítés valószínűségét és a törvény szigorát, ezáltal emelve a rejtett gazdaságban való részvétel várható egyéni költségét) a szabályozás megfelelő irányú változtatásával (a rendszer egyszerűsítésével és a marginális kulcsok leszállításával egyidejűleg kell csökkentenie az informalitás nyújtotta előnyöket és az adótörvények betartásának egyéni költségeit), és erősítenie kell a kormányzatba vetett bizalmat.

A magyarországi rejtett gazdasággal kapcsolatos elemzések is rámutatnak arra, hogy a hazai rejtett gazdaság számottevő kiterjedésének magyarázatában a munkajövedelmeket sújtó rendkívül magas adóék és a további szabályozási hibák (túl kevés adófizető, túl szűk adóalap, túl magas határadókulcsok, a méltányos közteherviselés alóli kibúvás lehetőségeinek megteremtése és könnyű elérhetősége) mellett az adóadminisztráció hiányosságai, a korrupció elterjedtsége és a kormányzati munka rossz megítélése egyaránt szerepet játszanak. Mivel a jelenség okai ennyire összetettek, a rejtett gazdaság súlyának eredményes csökkentése csak egy, a jelenség magyarázatában fontos szerepet játszó összes jelzett problémát egyszerre, egyidejűleg megcélzó komplex intézkedéscsomagtól várható.

HIVATKOZÁSOK

- Ahmed, E és N Stern (1991) *The Theory and Practice of Tax Reform in Developing Countries*. Cambridge, Cambridge University Press
- Alm, J., Jackson, B. és McKee, M. (1992) Estimating the Determinants of Taxpayer Compliance with Experimental Data, *National Tax Journal*, Vol. 45, No. 1, March, 107-114.o.
- Alm, J., Jackson, B. és McKee, M. (2004) *The Effects of Communication Among Taxpayers on Compliance*. Working Paper, Andrew Young School of Policy Studies
- Alm, J., Jackson, B. és McKee, M. (2006) *Audit Information Dissemination, Taxpayer Communication, and Compliance Behavior*. Andrew Young School of Policy Studies Research Paper No. 06-44
- Bahl, Roy és Jorge Martinez-Vazquez (1992) *The Nexus of Tax Administration and Tax Policy in Jamaica and Guatemala*. in R M Bird és M C Jantscher (szerk.) *Improving Tax Administration in Developing Countries*. Washington (USA), International Monetary Fund
- Besley, T. (2006): *Principled Agents? The Political Economy of Good Government*, Oxford University Press, Oxford, 266 o.
- Bird, R és S Wallace (2004) *Is it Really so Hard to Tax the Hard-To-Tax? The Context and Role of Presumptive Taxes*. in James Alm, Jorge Martinez-Vazquez és Sally Wallace (szerk.) *Taxing the Hard-To-Tax. Lessons from Theory and Practice*. Elsevier Publishing
- Blair, J.P. és Endres, C.R. (1994) *Hidden economic development assets*, *Economic Development Quarterly*, vol. 8, no. 3: 286-91.
- Bodnár Géza – Gál Róbert Iván – Kornai János (2000): „Hálapénz a magyar egészségügyben”, *Közgazdasági Szemle*, XLVII. évf., 2000. április, 293–320. o. <http://www.kszemle.hu/>
- Castells, M. és Portes, A. (1989) ‘World underneath: the origins, dynamics and effects of the informal economy’, in A. Portes, M. Castells and L.A. Benton (eds.) *The Informal Economy: studies in advanced and less developing countries*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Central European Management Intelligence [CEMI] (2006) *Makro egyensúly és gazdasági növekedés*, Budapest, 140 o.
- Cook, D. (1997) *Poverty, Crime and Punishment*. London: Child Poverty Action Group
- Christie, E. és M. Holzner (2006), *What explains Tax Evasion? An empirical Assessment based on European Data*, WIIW Working Papers, No. 40, The Vienna Institute for International Economic Studies.
- Cummings, R G, Jorge Martinez-Vazquez, Michael McKee és Benno Torgler (2005) *Effects of Tax Morale on Tax Compliance: Experimental and Survey Evidence*. NCER Working Paper, 2005-12
- Czakó Ágnes (1997): „Négy város négy piaca. A népi kereskedéstől a kgst-piacokig” *Közgazdasági Szemle*, XLIV. Évf. április, 339-354 old. Czibik Ágnes – Medgyesi Márton (2007): *A lakosság nyugdíjjal kapcsolatos megtakarítási tudatossága és hajlandósága. Egy lakossági kérdőív felvétel elemzése*, MKIK GVI, Budapest, november, 71. o.
- Devos, K (2004) *Penalties and Sanctions for Taxation Offences in Anglo Saxon Countries : Implications for Tax Payer Compliance and Tax Policy*. *Revenue Law Journal*, Vol 14, No 1, pp. 31-91.

- Elek, P., Scharle, Á., Szabó, B. and Szabó, P. A. (2008): An estimation of undeclared employment in Hungary based on administrative data. Manuscript, Prepared as part of the World Bank Project: Hungary Undeclared Employment, April 2008.
- Elek, P., Scharle, Á., Szabó, B. and Szabó, P. A. (2009): A fekete foglalkoztatás mértéke Magyarországon, in: JELEN KÖTET
- Engbersen, G., Schuyt, K., Timmer, J. és van Waarden, F. (1993) Cultures of Unemployment: a comparative look at long-term unemployment and urban poverty. San Francisco: Westview Press.
- Eriksen, K és L Fallan (1996) Tax knowledge and attitudes towards taxation: A report on a quasi-experiment. *Journal of Economic Psychology*, 17, 1996, pp. 387–402.
- European Commission (1998) On Undeclared Work COM (1998) 219. Brussels: Commission of the European Communities.
- European Commission (2003) European Commission proposes '10 commandments' for employment reform.
http://ec.europa.eu/employment_social/news/2003/apr/newees_en.pdf
- European Commission (2007a) Undeclared Work in the European Economy, Special Eurobarometer, Brussels, October 2007.
- European Commission (2007b) Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. Stepping up the fight against undeclared work. COM(2007) 628 final. Brussels, European Commission
- Evans, M., Syrett, S. és Williams, C.C. (2004) The Informal Economy and Deprived Neighbourhoods: a systematic review. London: Office of the Deputy Prime Minister.
- Evans, M, S Syrett és C Williams (2006) Informal Economic Activities and Deprived Neighbourhoods. London, Department for Communities and Local Government
- Fazekas M (2008) A rejtett gazdaságból való kilépés dilemmái. Esettanulmány - budapesti futárszolgálatok, 2006-2008. MTA-KTI, MT-DP 2008/12
- Feige, E.L. (1999) Underground economies in transition: non-compliance and institutional change, in E.L. Feige és K. Ott (eds.) *Underground Economies in Transition: unrecorded activity, tax evasion, corruption and organized crime*. Aldershot: Ashgate.
- Feld, L P, Andreas J. Schmidt és Friedrich Schneider (2007) Tax Evasion, Black Activities and Deterrence in Germany: An Institutional and Empirical Perspective. Conference paper prepared for the First World Meeting of Public Choice Society, Amsterdam (The Netherlands)
- Fortin, B., Garneau, G., Lacroix, G., Lemieux, T. és Montmarquette, C. (1996) *L'Economie Souterraine au Québec: mythes et réalités*. Laval: Presses de l'Université Laval.
- Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D. és Zoido-Lobaton, P. (2000): Dodging the grabbing hand: determinants of unofficial activity in 69 countries, *Journal of Public Economics*, Vol. 76, 459-493.o.
- Gallin, D. (2001) 'Propositions on trade unions and informal employment in time of globalisation', *Antipode*, vol. 19: 531-49.
- Gerxhany K (1999) The Informal Sector in Developed and Less Developed Countries. Tinbergen Institute Discussion Paper, TI 1999-083/2
- Gorodnichenko, Y, J Martinez-Vazquez és K S Peter (2007) Myth and Reality of Flat Tax Reform: Micro Estimates of Tax Evasion Response and Welfare Effects in Russia. IZA Discussion Paper No. 3267
- Gabiner, Lord (2000) *The Informal Economy*. London: HM Treasury.

- Hanousek, J. és Palda, P. (2002): Quality of Government Services and the Civic Duty to Pay Taxes in the Czech and Slovak Republics, and other Transition Countries, CERGE-EI Discussion Paper, No. 96.
- ILO (2002) Decent Work and the Informal Economy, Geneva, International Labour Office
- Isachsen, A.J. and Strom, S. (1985) The size and growth of the hidden economy in Norway , Review of Income and Wealth, vol. 31, no. 1: 21-38.
- Ivanova, A., M. Keen és A. Klemm (2005) The Russian Flat Tax Reform. IMF Working Paper No. 05/16, IMF, Washington, DC
- Jensen, L., Cornwell, G.T. és Findeis, J.L. (1995) Informal work in nonmetropolitan Pennsylvania, Rural Sociology, vol. 60, no.1: 91-107.
- Johnson, S., Kaufmann, D. és Shleifer, A. (1997) Politics and Entrepreneurship in Transition Economies, Working Paper No. 57, The William Davidson Institute, The University of Michigan.
- Johnson, S., Kaufmann, D., McMillan, J. és Woodruff, C. (1999) Why do firms hide? Bribes and unofficial activity after Communism. European Bank for Reconstruction and Development, Working Paper No 42.
- Johnson, S., Kaufmann, D. és Zoido-Lobaton, P. (1999) Corruption, Public Finance and the Unofficial Economy, World Bank Working Paper, No. 2169.
- Jordan, B. és Travers, A. (1998) The informal economy: a case study in unrestrained competition, Social Policy and Administration, vol. 32, no. 3: 292 -306.
- Kaplan S, K Newberry és P Reckers (1997) The Effect of Moral Reasoning and Educational Communication on Tax Evasion Intentions. JATA, Vol 19(2).
- Kaufmann, D és Kaliberda, A (1996) Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence, [World Bank Policy Research Working Paper No. 1691](#)
- Katungi, D, Emma Neale és Aaron Barbour (2006) People in low-paid informal work. Need not greed. Bristol (UK), The Policy Press
- Keen, M., Y. Kim és R. Varsano (2006) The Flat Tax(es): Principles and Evidence. IMF Working Paper No. 06/218, IMF, Washington, DC.
- Köllő János (1992): "Zsibvásár az aluljárókban", Közgazdasági Szemle, XXXIX Évf. június, 538-549. o.
- Krekó Judit – P. Kiss Gábor (2007): Adóelkerülés és a magyar adórendszer, MNB-tanulmányok, szeptember, 54. oldal.
- KSH: (1998): Rejtett gazdaság Magyarországon. Rejtett gazdaság a háztartások szemüvegén át. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Lackó, M. (2000) Hidden Economy – an Unknown Quantity? Comparative Analysis of Hidden Economies in Transition Countries, 1989–95, Economics of Transition, Volume 8, Issue 1., p.117-149
- Lackó, M. (2004): Tax Rates and Corruption: Labour-market and Fiscal Effects, Empirical Cross-country Comparisons on OECD and Transition Countries, WIIW Research Reports, No. 309.
- Lackó, M. (2006): Az adóráták és a korrupció hatásai a munkapiacra. Keresztmetszeti összehasonlító elemzés az OECD-országokon, Közgazdasági Szemle, LIII. évf., 2006. november (961–985. o.)
- Lackó, M. (2007): Interrelationships of the hidden economy and some visible segments of the labour market, MTA KTI Discussion Papers, 2007/7
- Le Grand, J: A kormányzati kudarcok elmélete) in Csaba Iván – Tóth István György szerk.: A jóléti állam politikai gazdaságtana, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1999, 146-164

- Leibfritz, W. (2008) Reducing Undeclared Work in Hungary - The Role of Tax Policy and Administration., World Bank Project: Hungary Undeclared Employment (P106185), The World Bank, Washington D.C.
- Lemieux, T., Fortin, B. és Frechette, P. (1994) The effect of taxes on labor supply in the underground economy, *American Economic Review*, vol. 84, no.1:231-54.
- Leonard, M. (1994) *Informal Economic Activity in Belfast*, Aldershot: Avebury
- Leonard, M. (1998) *Invisible Work, Invisible Workers: the informal economy in Europe and the US*. London: Macmillan.
- Loayaza, N. A. (1997) *The Economics of the Informal Sector. A Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America*, Policy Research Working Paper, World Bank.
- MacDonald, R (1994): Fiddly jobs, undeclared working and the something for nothing society, *Work, Employment and Society*, Vol. 8, No. 4, 507-30
- Marcelli, E.A., Pastor, M. és Joassart, P.M. (1999) Estimating the effects of informal economic activity: evidence from Los Angeles County, *Journal of Economic Issues*, vol. 33: 579-607.
- Martinez-Vazquez, J., Rider, M. és Wallace, S. (2008): *Tax Reform in Russia*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 288
- Mingione, E. (1991) *Fragmented Societies: a sociology of economic life beyond the market paradigm*. Oxford: Basil Blackwell.
- Morris, L. (1995) *Social Divisions: economic decline and social structural change*. London: UCL Press.
- OECD (2002) *Measuring the Non-Observed Economy. A Handbook*. Paris, OECD
- OECD (2004) *Compliance Risk Management: Managing and Improving Tax Compliance*. OECD, Paris
- OECD (2005), *Employment Outlook*, Organization for Economic Co-operation and Development, Paris
- OECD (2006) *Fundamental Reform of Personal Income Tax*. Tax Policy Studies No.13
- Pashev, K (2005) *Tax Compliance of Small Business in Transition Economies: Lessons from Bulgaria*. Andrew Young School of Policy Studies, Georgia State University, Working Paper 05-10
- Pedersen, H. G. (2003): *The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia: a measurement based on questionnaire surveys*. Copenhagen: The Rockwool Foundation research Unit.
- Portes, A. (1994) *The informal economy and its paradoxes*, in N.J. Smelser and R. Swedberg (eds.) *The Handbook of Economic Sociology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Renooy, P.H. (1990) *The Informal Economy: Meaning, Measurement and Social Significance*. Amsterdam: Netherlands Geographical Studies.
- Renooy, P. Ivarsson S, van der Wusten-Gritsai O. és Meijer, R (2004) *Undeclared work in an Enlarged Union: an analysis of undeclared work – an in-depth study of specific items*. Brussels, European Commission.
- Ross, R. (2001) *The new sweatshops in the United States: how new, how real, how many and why?*, in G. Gereffi, D. Spener és J. Bair (eds.) *Globalisation and Regionalism: NAFTA and the new geography of the North American apparel industry*. Philadelphia: Temple University Press.
- Saavedra, P (2007) *Flat Income Tax Reforms*. in Cheryl Gray, Tracey Lane és Aristomene Varoudakis, *Fiscal Policy and Economic Growth. Lessons for Eastern Europe and Central Asia*. Washington (USA), World Bank

- Schneider, F és D K Enste (2002) *The Shadow Economy. An International Survey.* Cambridge, Cambridge University Press
- Schneider, Friedrich (2005) *Shadow economies around the world: what do we really know?*, *European Journal of Political Economy*, Elsevier, vol. 21(3), pages 598-642, September.
- Scholz, J T és N D Pinney (1995) *Fear and tax compliance: The heuristic basis of citizenship behaviour.* *American Journal of Political Science*, 39(2), 490-512
- Semjén András (2006): *A mai magyar adórendszer. Jellegzetességek, problémák, kihívások.* In: *Előmunkálatok a társadalmi párbeszédhez, Gazdasági és Szociális Tanács, Bp., 265 o. (215-230)*
- Smith, K. W. (1992): *Reciprocity and Fairness: Positive Incentives for Tax Compliance*, in: Joel Slemrod (ed.), *Why people pay taxes: Tax compliance and enforcement*, University of Michigan Press, Ann Arbor.
- Spicer, M. W. és Lundstedt, S. B. (1976): *Understanding Tax Evasion*, *Public Finance*, Vol. 31, No. 2, 295-305.0.
- Thirsk, W. és R. Bird (1993) *Earmarked Taxes in Ontario: Solution or Problem?"* in A. Maslove, ed., *Taxing and Spending Issues of Process: Toronto*, University of Toronto Press,.
- Thomas, J. J (1992) *Informal Economic Activity*, Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf
- Trasberg, V (2004) *Tax Administration and Shadow Economy in EU New Members.* University of Tartu, Working Paper, No 313
- Vaillancourt, F (1997) *Benefit Principle and Taxation: Possible User Taxes and Fees in Canada.* in Owen Lippert és Michael Walker, *The Underground Economy: Global Evidence of its Size and Impact.* Vancouver (Canada), The Fraser Institute
- Warren, N és J McManus (2006) *Tsunami or Waikiki: The impact of tax gap on future tax reforms.* Paper prepared for the Economic and Social Outlook Conference 2006 on *Making the Boom Pay: Securing the Next Generation of Prosperity.* The University of Melbourne, Australia
- Webley, P., Cowell, F. A., Long, S. B. és Swingen, J. A. (1991) *Tax evasion: An experimental approach*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Williams, C C, Edwin Horlings és Piet Renooy (2008) *Tackling undeclared work in the European Union.* Dublin, Eurofound
- Williams, C. C. (2004) *Cash-in-Hand Work: the underground sector and the hidden economy of favors*, Basingstoke: Palgrave MacMillan
- Williams, C.C. és Windebank, J. (1995) *Black market work in the European Community: peripheral work for peripheral localities?* *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 19, no. 1: 22-39.
- Williams, C. C. és Windebank, J. (1998) *Informal Employment in the Advanced Economies: implications for work and welfare.* London: Routledge
- Williams, C. C. és Windebank, J. (2001) *Revitalising Deprived Urban Neighbourhoods: an assisted selfhelp approach.* Aldershot: Ashgate
- World Bank (2005) *The Quest for Equitable Growth in the Slovak Republic: A World Bank Living Standards Assessment.* Report No. 32433-SK, PREM unit, ECA region, World Bank, Washington, D.C.
- World Bank (2008) *Reducing Undeclared Employment in Hungary*, Synthesis Report of the World Bank Study, Draft Report, March 2008, the World Bank, Washington D.C.
- <http://www.eurofound.europa.eu/areas/labourmarket/tackling/search.php>

2006

- Krisztina MOLNÁR – Sergio SANTORO: Optimal Monetary Policy When Agents Are Learning. MT-DP. 2006/1
- András SIMONOVITS: Social Security Reform in the US: Lessons from Hungary. MT-DP. 2006/2
- Iván MAJOR - Why do (or do not) banks share customer information?. A comparison of mature private credit markets and markets in transition. MT-DP. 2006/3
- Mária LACKÓ: Tax Rates with Corruption: Labour-market Effects. Empirical Cross-country Comparisons on OECD Countries. MT-DP. 2006/4
- György MOLNÁR – Zsuzsa KAPITÁNY: Mobility, Uncertainty and Subjective Well-being in Hungary. MT-DP. 2006/5
- Rozália PÁL - Roman KOZHAN: Firms' investment under financing constraints. A euro area investigation. MT-DP. 2006/6
- Anna IARA: Skill diffusion by temporary migration? Returns to Western European working experience in the EU accession countries. MT-DP. 2006/7
- György MOLNÁR - Zsuzsa KAPITÁNY: Uncertainty and the Demand for Redistribution. MT-DP. 2006/8
- Péter BENCZÚR - István KÓNYA: Nominal growth of a small open economy. MT-DP. 2006/9
- Gábor VIRÁG: Outside offers and bidding costs. MT-DP. 2006/10
- Péter CSÓKA - P. Jean-Jacques HERINGS - László Á. KÓCZY: Coherent Measures of Risk from a General Equilibrium Perspective. MT-DP. 2006/11
- Norbert MAIER: Common Agency with Moral Hazard and Asymmetrically Informed Principals. MT-DP.2006/12
- CSERES-GERGELY Zsombor – CSORBA Gergely: Műkincs vagy működő tőke? Gondolatok a kutatási célú adatok hozzáférhetőségéről. MT-DP.2006/13
- Dr. SERES Antal: Koncentráció a hazai kereskedelemben. MT-DP.2006/14
- Balázs ÉGERT: Central Bank Interventions, Communication and Interest Rate Policy in Emerging European Economies. MT-DP.2006/15
- Gábor BÉKÉS - Jörn KLEINERT - Farid TOUBAL: Spillovers from Multinationals to Heterogeneous Domestic Firms: Evidence from Hungary. MT-DP.2006/16

2007

- Mirco TONIN: Minimum Wage and Tax Evasion: Theory and Evidence. MT-DP.2007/1
- Mihály LAKI: Evolution on the market of foreign language teaching services in Hungary. MT-DP.2007/2
- VINCZE Péter: Vállalatok tulajdonosi irányításának változatai. MT-DP.2007/3
- Péter CSÓKA - P. Jean-Jacques HERINGS - László Á. KÓCZY: Stable Allocations of Risk. MT-DP. 2007/4
- Judit TEMESVÁRY: Signal Extraction and Hyperinflations with a Responsive Monetary Policy. MT-DP. 2007/5
- Péter KARÁDY - Ádám REIFF: Menu Costs and Inflation Assymetries. Some Micro Data Evidence. MT-DP. 2007/6
- Mária LACKÓ: Interrelationships of the Hidden Economy and Some Visible Segments of the Labour Market. MT-DP. 2007/7
- HERMANN Zoltán: Iskolai kiadási egyenlőtlenségek, 1992-2005. MT-DP.2007/8

2008

- CSERES-GERGELY Zsombor - MOLNÁR György: Háztartási fogyasztói magatartás és jólét Magyarországon. Kísérlet egy modell adaptációjára. MT-DP.2008/1
- JUHÁSZ Anikó – KÜRTI Andrea – SERES Antal – STAUDER Márta: A kereskedelem koncentrációjának hatása a kisárutermelésre és a zöldség-gyümölcs kisárutermelők alkalmazkodása. Helyzetelemzés. MT-DP.2008/2
- Ákos VALENTINYI – Berthold HERRENDORF: Measuring Factor Income Shares at the Sectoral Level. MT-DP.2008/3
- Pál VALENTINY: Energy services at local and national level in the transition period in Hungary. MT-DP.2008/4
- András SIMONOVITS: Underreported Earnings and Old-Age Pension: An Elementary Model. MT-DP.2008/5
- Max GILLMAN – Michal KEJAK: Tax Evasion and Growth: a Banking Approach. MT-DP.2008/6